

SASAM DEĞERLER PLATFORMU
DEĞERLER ÇALIŞTAYI'NA TEBLİĞ

Av. Muharrem BALCI

**(SASAM Değerler Çalıştayı, 09.01.2016,
İstanbul, Sultan Yaşmak Otel)**

SASAM'ın 9 Ocak 2015 günü İstanbul'da yapılan DEĞERLER ÇALIŞTAY'ında Çalıştay için belirlenen sorular kapsamında kısa özetini sunduğum Tebliğimin tam metnini, aşağıda sunuyorum. Bu vesile ile SASAM'ın çalışmalarında başarılar diliyorum.

ÇALIŞANLARIN HAKLARINA DEĞERLER BAKIŞI

HAK KAVRAMINA BAKIŞ

(Kavramsal Analiz / Çalışma Hakkı, Çalışan Hakkı, Hakların korunması)

Hak – adalet – özgürlük – meşruiyet kavramları hukukun temel kavramlarıdır. Her biri bir diğeri ile izah edilebilen kavramlardır. Bu kavramlar birbirlerinden ayrı düşünülemez ve izah edilemezler. Bu kavramlar esasen insan ve insanın hak ve yükümlülükleri içindir.

Sendikal haklar ve sendikal mücadele de, muhatap insanımızın (üyelerin) öncelikle haklarına, saniyen de yükümlülüklerine ilişkindir. Haklar ve yükümlülükler sözkonusu olduğunda kesinlikle yükümlülükler değil, haklar öncelikle esas alınmalıdır. Zira aslolan 'ibaha/ mubahalık' ise, akla ilk gelen haklardır. Yükümlülüklerden yola çıkarak hakların belirlenmesi pozitif hukukun insanı 'kişi' olarak algılatmasının eseridir. Kişi, pozitif hukukun ve siyasal sistemin öncelikle toplumsal yükümlülüklerini belirleyerek muhatap aldığı varlıktır. Birey ise doğal hukukun, kerameti (özgürlükleri) kendinden menkul tabiatın başıboş bir parçası olarak gördüğü insandır. Biz tebliğimizde, 'vasatı önceleyen İslâm algısının insan konusundaki görüşünden hareketle düşüncelerimizi ifade edeceğiz.

HAK – HUKUK

Arapça kökenli kavram olarak hakk, lügat itibariyle asıl olan, sabit olan, doğru olan, adalet, herkesin meşru iktidarı, bir şey üzerinde malikiyet, emek, pay ve din gibi anlamlara sahiptir ve bütün bu anlamlar insanla ilişkilidir. Ayrıca, hakkın yukarıda verdiğimiz anlamları '*kesinlik*', '*doğruluk*' ve '*genellik*' içerir. Bir başka ifadeyle insandan insana değişmesi müm-

kün olmayan, herkes tarafından benimsenen, kabul edilen bir kavramdan bahsetmekteyiz. Bu yönüyle hak kavramı evrenseldir, tün insanlık bilincinde olmasa olmazlardandır.

Bununla birlikte, hakların insanlara sunulması ve korunmaya alınması, yükümlülüklerin de belli bir düzen içinde yaptırımlara bağlanması, bir sistemi ortaya koymaktadır ki buna bazen **hukuk**, bazen de **hukuk sistemi** denilir.

O halde hukuku tanımlarsak:

“Hukuk: İnsanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca (adalete) yönlendiren normlar bütünüdür”

diyebiliriz. Ancak insanlık, bir arada yaşamaya başladıktan ve bu yaşam için bazı kurallar belirledikten, bir başka deyişle hukuku oluşturduktan bu tarafa, “*var olan hukuk – olması gereken*” hukuk ayırımını yaşamaktadır.

İnsan, doğuştan belirlenmiş hak ve özgürlüklere sahip olan bir varlıktır. Aynı zamanda toplumsal özelliği olan varlıktır. İlahi olmayan hukuk sistemlerinde insan ‘birey’ ve ‘kişi / kişilik’ olarak iki ayrı yönüyle değerlendirilmektedir.

İnsanı birey veya kişi olarak iki ayrı şekilde değerlendirmek, Batılı Hukuk Öğretilerinde iki farklı görüşü ortaya çıkarmıştır. Birincisi, insanı (bireyi) temele alan ‘*Tabii Hukuk*’ görüşü, ikincisi insanı, toplumun bir parçası ve toplum tarafından belirlenen bir değer (kişi) olarak kabul eden ‘*Kişisel Haklar*’ görüşü.

‘*Tabii Hukuk Öğretisi*’ne göre; birey hak sahibidir ve özgürdür. Özgürlüğü hak sahipliğinden de önce gelir ve doğuştandır. O halde bireyin hak sahipliği tanınmalı, özgürlük durumu hukuksal forma kavuşturulmalıdır.¹ Bu görüş, tarih boyunca var olagelmiş, fakat uygulama alanını çok zor bulabilmiştir. Fransız Devrimi ile ‘*Tabii Hukuk Öğretisi*’nin toplumlara olanca gücüyle yayıldığı ve etkili olduğu² ileri sürülse de, topluma hâkim olan burjuva sınıfının haklarının teminat altına alınmasıyla bu etki ortadan kaldırılmış, Fransız Devrimi’nin göz boyayıcılığı, insanı bir “kişi” olarak tanımlamakla son bulmuştur.

Günümüz Pozitivist Hukukunu doğuran ve geliştiren ***Kişisel Haklar Öğretisi***’ne göre ise, insan sadece birey değil, toplumun da bir parçası, üyesidir. Hakları ve yükümlülükleri, ilişkide olduğu toplum içinde ve toplum tarafından belirlenir. Bir başka ifadeyle **insanların hakları, ödevlerinin karşılığı olarak** tanımlanır.

Tarihi seyir içerisinde, hakların toplum/devlet imkânları ile sınırlı olabileceği yaklaşımını ihtiva eden kişisel bakış açısı, zamanla daha ileri gitmiş, birbirine zıt düzenlemeler ve birbiriyle çelişkili uygulamalarla, hak ve hürriyetlerin çok kolay kısıtlanabileceği hukuk dışı düzenlemelere ‘*meşruiyet kazandırmaya*’ yaramıştır.

¹ M. Semih GEMALMAZ, ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN GENEL TEORİSİNE GİRİŞ, s.315.

² İlhan F. AKIN, TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER,,s.109.

Pozitivist bir öğretiy olan Kişisel Haklar görüşü, tabii haklar kavramına hayat hakkı tanımamış, ancak onun yerini alacak yapıcı bir düşünce ortaya atamamış, özgürlüğün kökünü sadece iktidarda görmekle, aslında özgürlükler bakımından tehlikeli olabilecek bir yola sarmıştır.³ Buna karşılık insanların fitratında yaşayan Tabii Hukuk, devletlerce yeterince benimsenmemiş, fakat insanın düşünmeye başlamasından bu yana kişiliğinde saklanmış ve geliştirilmiştir.⁴

Başlangıçta,

“insanların birey olarak yaşayabilmeleri veya toplumdışı kalabilmeleri mümkün olamayacağından, toplumun kurallarına uymak zorunda oldukları”

görüşünden yola çıkılarak günümüzde,

“Toplumun kurallarını, temsilcisi olan devlet düzenler ve dolayısıyla insanların temel hak ve hürriyetleri, devletin kendilerine yüklediği yükümlülüklerin karşılığı olarak tanıdığı kadardır”

anlayışına gelinmiştir.

Hakların birtakım ödevler karşılığında tanınabileceği/tanımlanabileceği anlayışında, özgürlüklerin gerçek anlamda varlığından bahsetmek mümkün değildir. Bu yaklaşım sonucunda kılık-kıyafetten özel hayata, siyasî haklardan medenî hayata kadar tüm alanlar devletin düzenleme sahasına girmiştir.

Aynı şekilde hak ve ödevlerin neler olduğu ve uygulamanın nasıl olması gerektiğini belirlemeyi, ‘**salt insanın özgürlük alanı içinde**’ saymak da, insanın toplumsallığına aykırı bir anlayıştır. İnsan doğasında var olan bencilliğin ön plana çıkabileceği izahıtan varestedir.

Vasatı Önceleyen İslâm Algısı

“Her kavram, içinde doğduğu medeniyetin değerlerini taşır”⁵

Her yönüyle olduğu gibi, bu konuda da vasatı önceleyen “**İslâm Algısı**” Kur’an’ı Kerim’in birçok yerinde örneklemeler yoluyla ilkeleri belirlemiş ve insanoğluna birey olarak gerçek değerini verirken, toplumsallığın da yara almamasını, aksine onurlu bir toplum yapısını işaret etmiştir.

Kur’an’ı Kerim’de Kalem Suresinde hak ve ödevlerle ilgili öngörü, yukarıdaki iki farklı anlayışı insan fitratına uygun şekilde ortaya konulmaktadır. Burada;

- hakların tamamen bireyin kendisine bağlı ve kullanımına açık olduğunu,
- herhangi bir zorlamanın olmadığını,

³ İlhan AKIN, a.g.e., s.113

⁴ Ahmet MUMCU, İNSAN HAKLARI & KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ, s. 7.

⁵ Akif EMRE, *Sınıf Üstüne Yanlı Bir Yazı*, <http://www.akifemre.com/?p=1029>

- salt insanın özgürlük alanı içinde bulunduğunu,
- ancak hakkı yaratan, tanımlayan ve bahşedenin iradesi doğrultusunda kullanılması halinde istenilen sonuca ulaşılabilirliğini,
- gerçekten insanların onur içinde yaşamalarına ilişkin ister etik ister ahlaki densin, fakat insaniliği ve toplumsallığı inkâr edilemeyecek ilkeler konulduğunu

görmekteyiz.

“Biz onlara da belâ verdik, bahçe sahiplerine verdiğimiz gibi. Hani onlar sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. İstisna da etmiyorlardı ("inşaallah" demiyorlardı). Fakat onlar uyurken dolaşıcı bir belâ onu sardı da, Bahçe simsiyah kesiliverdi. Derken sabahleyin birbirlerine seslendiler: "Haydi, devşirecekseniz erkenden ekininize gidin" diye. Derken fırladılar, aralarında fısıldaşıyorlardı. "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın" diyorlardı. (Zanlarınca yoksulları) engellemeye güçleri yeterek erkenden gittiler. Fakat bahçeyi gördüklerinde: "Biz herhalde yanlış gelmişiz" dediler. "Yok, biz mahrum edilmişiz." (dediler). İçlerinde en makul olanı şöyle dedi: "Ben size Rabbinizi tesbih etsenize dememiş miydim?" "Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zalimler imişiz." (dediler). Ardından suçu birbirlerine yüklemeye başladılar. Yazıklar olsun bize, dediler, biz azgınlarmışız. Ola ki Rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimize yönelir, ondan umarız. (...) Öyle ya, teslimiyet gösterenleri suçlular gibi tutar mıyız hiç? Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz? Yoksa size ait bir kitap var da onda mı okuyorsunuz? O kitapta, "beğendiğiniz her şey sizindir" diye mi yazılı? Yoksa "ne hükmederseniz mutlaka sizindir" diye sizin lehinize olarak tarafımızdan verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?" 68/17-40.

Kalem suresi, hak, adalet, özgürlük, meşruiyetin isteklerimizle değil, en yüce olana teslimiyetle gerçekleşebileceğini anlatarak bizim *hukuk mantığımızı* dokur.

Burada, insanın üç ayrı fakat birbirinden ayrılması mümkün olmayan ilişkisinden bahsetmeliyiz. İnsanın insanla, insanın tabiatla ve insanın Allah ile ilişkisi. Az ileride bu konuya değineceğiz.

ADALET

Adalet lügatte, doğrudan ayrılmama, haktan yana olma, hakkı yerine getirme ve hakkı gözetme anlamındadır. Bu anlamda yaratıcının tüm insanlara bir emri ve yaradılışın bir gayesi olması nedeniyle vazgeçilemez ve değişmezdir. Adaletin iki önemli boyutu/unsuru olduğu kabul edilir.

Birincisi ‘eşitlik adaleti/izonomi/hak eşitliği’ dir. İnsanlık değerinde, insanlık onurunda, insan haklarında, hukuk sisteminin gereklerinin yerine getirilmesinde mutlak eşitlik anlamındadır. Bir bakıma herkesi eşit görmek, birini diğerine üstün saymamak, yaradılışlarına eşit ve

tarafsız kalmak ve öylece davranmak. Adaletin bu önemli hak eşitliği unsuru, insan haklarında hiçbir şekilde dil, din, cins, ırk farkı gözetilmeksizin, eşitlik ilkesinin ihlal edilmemesini içerir.

*İkincisi ‘oran adaleti/kıst/equity’*dir. İnsanlara emeklerinin karşılıkları (ücret/ödül) veya eylemlerinin karşılıklarının (beraet/ceza) verilmesinde, kamu görevlerinin dağıtımında ehliyet ve liyakatlerine göre eşit davranmayı içerir. Adaletin bu iki unsurunun bir arada, biri olmazsa diğeri olmaz şekilde tatbik edilmesi gereklidir. Aksi halde adalete uyulmak yerine zulmedilmiş olur.

Bu yönüyle, yani eşitlik ve oranlılık ilkeleri doğrultusunda bakıldığında, adaletin;

- temelde göreceli ve değişken olmadığı gibi anayasalarda belirlenmeye ve kısıtlanmaya çalışıldığı şekliyle sadece sosyal haklara indirgenebilecek bir yönü de olmadığı,
- aksine tüm insanlığın birlikte sahiplenmesi gereken ve mutlak hak eşitliği ve oranlılığı bağlamında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile gerçekleşebilen yönü olduğu

açıkça görülür.

Adalet Duygusu/Arayışı

Adalet, teorik anlamda sadece belirli içerikli ilkelerin etkili kılınması değil, fakat belirli bir “*isteme*”dir: değişik ve değişken, ama belirli nitelikte olan düzenleri oluşturan bir koşullar zincirini sürekli gerçekleştirmeyi isteme. Bu belirli nitelikteki düzenler, insan haklarına dayanılarak ve insan haklarından türetilen ilkelerin belirlediği toplumsal-siyasi ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir.⁶

Adalet *nesnel (objektif)* ve *öznel (subjektif)* olarak iki değişik anlamda kullanılır. Adalet, bir yandan erdem anlamında kişisel bir özelliği ve duyguyu (relativist/görececilik anlamında değil, M. Balcı) ifade ederken; diğer yandan -hukukun tanımladığı varlık anlamında- ‘kişi’lerin ilişki biçiminin bir özelliğini de ifade etmektedir. Hukukun insanlar arası ilişkileri biçimlendiren, onlara görünür ve algılanabilir bir düzen veren, bu amaca yönelik normlar bütünü olduğu kabul edildiğinde, hukuki değer olarak söz konusu adalet de, bu “*nesnel (objektif)*” anlamda adalet olmaktadır.⁷ Bu anlamıyla nesnel (objektif) adalet anlayışı pozitif hukukun DA öncelediği adalet anlayışıdır.

Tabii Hukuk Öğretisi, erdem anlamında kişisel özelliği işaretlediğinden, onun konusu kişisel anlamda, erdem anlamında “*subjektif adalet*”tir. Tabii hukuk, adaleti herkeste yaradılıştan var olan, fakat herkese ve her akla göre değişen adalet belirlemesiyle adaleti göreceli hale de getirmiştir.

¹⁰ Ioanna KUÇURADİ, “*Adalet Kavramı*”.

⁷ Vecdi ARAL, “*Hukuki Değer Olarak Adalet*”.

Adaletin göreceli olarak algılanmasının sonucunda, kimileri için “*mevcut hukuk düzenini savunmak*” adalet, kimileri için de “*onu değiştirmek*” adalet olmaktadır. Özellikle de kurulu düzenin karmaşaya düşmesi ve eşitlik ilkesinin uygulamada başkalarının lehine sonuç vereceği kaygısı, bir başka ifadeyle kurulu düzenden esas payı alanların miras yoluyla sahip oldukları veya oluşturdukları ‘**statükoyu/kamu düzenini kaybetme endişesi**’, toplumun varlığının (birlik-beraberliğinin) ve sürekliliğinin (bölünmez bütünlüğünün) koşulları olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte adalet bu hallerde mevcut düzeni korumak ‘*ya sev ya terk et*’ anlamında, zedelenmiş bir hukuk mantığının⁸ ürünü olmaktadır.

Esasen hukuka aykırılığın, insanlık dışı uygulamalarla yine hukukun uygulayıcıları tarafından sürdürüldüğü veri olarak alındığında, insanların kurulu düzenlerle her zaman barışık olamayacağı bilinir. Bu barışsızlık, adalet arayışı içindeki insanları, savunmaya, yetkin bir toplum düzenini aramaya sevk eder. İnsanlardaki bu arayış ve arzu, “*ide*” denilen zihni bir çaba ürününe dönüşür.

Bu ide niteliği iledir ki adalet, mevcut hukuk düzenlerinin kendisine uygun olup olmadığı açısından bir değer ve değerlendirme ölçüsü olur.⁹

Bu ide sayesinde,

“*Hukukun insanlar için varolduğunu, insanların hukuk için yaratılmadığını*” anlarız.

Burada ‘*temsili çoğunluk sistemi*’ uygulamasının adaletle ulaşmada ve adaletin paylaşılmasında ne derece adil olabileceği konusu da değerlendirilmelidir. Kur’an’daki Asr suresi, çoğunluk iradesi de olsa Allah’ın ayetlerinin (hükümlerinin) değiştirilemeyeceği gerçeğini, dolayısıyla çoğunluğun her zaman adil olamayabileceğini, gerçek adaletin, değişmezliği yönüyle evrensel hale gelmiş hukuk kurallarının uygulanmasında bulunduğunu ifade etmektedir. Çoğunluk sisteminin evrenselliği ise tartışmalıdır. Yeterli hukuk mantığına sahip olmayan çoğunluğun dünyayı nasıl yaşanmaz hale getirdiğine de tanık olmaktayız.

Hukuk mantığının adalet ile ilişkisi, bir bakıma, talep edilen normların toplumda belirleyici konuma nasıl geleceğini araştırma ve sonuçlandırma eylemidir. Adaletin bir özlemi aşp, gerçekleşen bir olgu olabilmesi için, bu duygunun sadece duyguda kalmasının önüne geçmek, **bir olguya dönüşmesinin mücadelesini vermek erdemine** sahip olunmalıdır.

Her ne kadar içinde yaşanılan toplumda adaletin gerçekten aranması erdemine ulaşılmadığı varsayılsa da, **hiçbir erdem ulaşamaz olmadığı** inkâr edilemez bir gerçektir.

⁸ M. BALCI “*Hukuk Mantığı*”, BİRİKİMLER – I –

⁹ Vecdi ARAL, Agm.

ÖZGÜRLÜK

Bir yazarımızın örneklemesine göre:

Yazar, meyveli bir ağaç ve bu meyveleri elde etmek isteyen hayvanlar düşünür. Bu hayvanların o meyveleri alabilmeleri için her birinin belli bir özelliği bulunmaktadır. Tırmanarak, uçarak, zıplayarak gibi. Bir kısmı da bu özellikleri olmadığından meyvelerin yere düşmesini bekleyeceklerdir. Hâlbuki insan kendisine verilen özellikler -ki öncelikle akıl yetisi sayesinde bir çubuğun ucuna çengel takıp ulaşır ve meyveyi koparabilir. Bu özelliği ile insan, hayvanlar arasında herhangi bir hayvan olmaktan kurtulmuştur. Hatta başka seçenekleri de buldukça bu seçeneklerden hangisinin kendisine daha uygun olabildiğini tercih edebilecektir.¹⁰

İşte diyor, insanın özgürlüğü de, belli bir amaca ulaşabilmek için birden çok yol düşünebilip yeri geldiğinde o yollar arasından *“kendisi için en uygun olanı seçebilme özgürlüğü”*dür. Böylece insan, amacına ulaşma yolunda bulabildiği seçeneklerin sayısı arttıkça özgürleşecek, özgürleştikçe de daha yetkin bir insan olabilecektir. Bunun için de bilgilenmek zordur. Yani *“bilgi edinme özgürlüğü ve zorunluluğu”* bulunmaktadır.

Ayrıca, özgürlüğü, işbirliğinin, yani toplumsal yaşamın sağladığı kabul edildiğinde, insanda kendisine bu özgürlüğü, dolayısıyla insanlığını sağlayan topluma karşı bir ödev bilincinin ortaya çıktığını kabul etmek de kolaylaşır, der. Gerekçe olarak da, buradaki ödevin Tanrıya karşı bir borç gibi metafizik (soyut) zorunluluktan değil, elindeki değerlerin bir bölümünün o değeri kendisine kazandırmış olan topluma geri verme gereği gibi somut bir borçluluk duygusundan kaynaklandığını, belirler.¹¹

İnsan İlişkileri

Şimdi tüm bu özgürlük tanımları ve ‘etik’ ve ‘hukuk’ düzeni açıklamalarına karşın, yine bir örnek fikirden yola çıkarak düşüncemizi açıklayacağız.

Özgürlüğün gerek tanımında gerekse izahında bizim için önemli olan, hak, adalet özgürlük, hukuk ve benzeri temel kavramların birer temel hak oldukları bilincinin ve bizatihi bu hakları bünyemize veren gücün belirlemelerinin asıl alınacağı inancıdır. Bu çerçevede Kur’an’ı Kerim’de Alak suresinde geçen **alak/alaka/aleka** kelimesi veya kavramı üzerinde fikir üretmeye çalışacağız.

“O insanı bir alekadan yarattı”.96/2.

¹⁰ Vehbi HACIKADİROĞLU, *“Doğal Hukuk Sorunu”*

¹¹ Vehbi HACIKADİROĞLU, a.g.m.

ALAK, 'aleka'nın çoğuludur. Lügatte **alek maddesi, yapışıp ilişmek manasına** vaaz edilmiştir. Ve mutlak şekilde **ilişken ve yapışkan nesneye de denir.**¹²

"Tefsir bilginleri, yaratılışın maddi yönünü göz önünde bulundurarak meni (sperma)nin aşılmasından sonra meydana gelen kan pıhtısının çoğulu olmasıyla yetinmişler ve bunu en alçaktan en yükseğe yükselmeyi göstermek için açıkça anlaşılan mana olarak görmüşlerdir. Fakat manevî yönü de kapsamak üzere mutlak bir alaka, bir ilişik manasına müfred olarak düşünülmesine hem alekanın yaratılmasına da başlangıç olan ve Rabbanî bir izafetten ibaret bulunan ruhî ilişige kadar insanın bütün yaratılışın başlangıçlarını kapsayan, hem de okunanın ruhî bir sevgi ve alaka ile takip edilmesi hususuna da açık faydalı bir uyarım olacağından dolayı daha ince, daha derin, daha beliş olur. Bu şekilde mealen şöyle demeli: "O, insanı bir ilişikten yarattı." Bununla beraber iki takdirde de kısaca mânâsı şudur:

"Bir alakadan yahut sırf bir ilişikten bir insan yaratan ve mutlak surette yaratmak kendinin şanı olan Rabb'in hiç okumamış olan kimseyi de böyle bir emir ile elbette okutur. Onun için oku!" (Elmalılı Tefsirinden)

Alak suresinin ayetleri arasında diğer tüm ayetlerde olduğu gibi gerçekten de bir ahenk vardır. Fakat buradaki ahenk, hayatı ve kâinatı tanıma, öğrenme yönünde bir emir olan "oku" ile insanın bir ilişkiler yumağından yaratıldığını ifade eden "alaka" izafesi.

Gerçekten de, ayette açık şekliyle ifade edildiği üzere, Allah insanın maddi anlamda karşı cinsle fitrata uygun ilişkisi ve rahimde meydana gelen değişiklikler sonucu oluşumunu anlatırken, bizlere hayatımız içinde kazandırdığı sabık malumatımıza (bilgiye) intizaren de bir ilişkiler yumağı içinde var olduğumuzu hatırlatıyor.

Bu ilişkiler yumağı veya ağı bizim sosyal yönümüze vurgu yapmak içindir. Şayet aksi düşünülürse, yani sosyal ilişkinin anlatılmadığı söylenirse, o zaman alaka terimi yerine sadece nutfenin yapışması veya onu karşılayan bir ifade kullanılırdı. Fakat Kur'an'ın icazı böyle bir yorumu imkânsız kılar. Kur'an icazı, mucizeliği sayesinde bizi düşünce sınırlarımızı zorlayacak diyarlara taşır. İşte o diyarlar, bu gün bizim ihtiyacımız olan gerçek toplumsallığın, insani ilişkilerin, beşeri münasebetin ve yukarıdaki yorumda da belirtildiği gibi, alçaktan yukarı yücelmenin, bu ilişkiler sayesinde yücelmenin zeminleridir. Özellikle de "oku" emri, insanın ilişkiler ağının bilgilenmeyle ne kadar yakın olduğuna işaret ediyor. Bu çerçevede yukarıda yazarın alıntıladığımız düşüncesindeki bilgi edinme ve insani ilişkiler gereksinimine de denk düşmektedir.

¹² Bundan her türlü kana ve kırmızı kana ve özellikle uyuşuk kana alek denilmiş. Kandan bir kısım olması itibarıyla veya doğrudan doğruya ilişiklik mânâsı ile rahimdeki tutuğa da aleka denilmiştir. Yapışkanlığından dolayı sülük ve kuyu makarasına ve ipine ve makarasının iliştilirip ipi geçirilen takıntısına ve işlek yola da alek denilir. Bütün bunlar maddî mânâdır. Bunlardan başka alek, ruhanî ve manevî olarak **"alaka" gibi aşk ve sevgi** mânâsına geldiği de lügatte açıklanmıştır. (Elmalılı Tefsiri)

Hemcinsleriyle, karşıtlarıyla, doğal zemini olan tüm kâinatla ve bunların tümüyle ilişki içinde olmayan insan asosyaldir, toplumdışıdır. Asosyal insan, insan olmanın gereğinin bilincinde değildir. Fıtratının bilincinde de değildir. Sadece kendi eksenini etrafında düşünen ve kalan kişidir. Maddi olarak insan suretinde görülse de, esasta insan olma vasıflarını inkâr etmektedir. Bu haliyle Allah'ın öngördüğü yükümlülükleri yüklenmekten kaçınan, sorumluluk almayan, dolayısıyla bir yönüyle aklını sadece kendi yararına kullanarak başkalarına değer vermeyen, bir yönüyle de tüm insanlığın yararına olacak şekilde formatlandığı misyonuna ihanet eden bir varlık olmaktadır.

Gerek alaka kavramı gerekse sivil toplum kavramı, her ikisi de oku (bilgi ve yükümlülük) emri ile birlikte değerlendirildiğinde ulaşılan her bilginin, fitrata uygun şekilde insanlığa kazandırılması, bu eylemin temelinde yükümlülükler manzumesi barındırdığı, bu yükümlülüklerin tek başına paylaşılabilmesinin ayetteki alaka (ilişikler ve ilişkiler) kavramına aykırı düşeceği, dolayısıyla tüm iyi işleri birlikte yapmanın zarureti izahtan varestedir.

Alak Suresinin 7. ayetinde, kendisini ihtiyacı yokmuş gibi (müstağni) görenler;

“Kendini zengin görünce, kendini artık ihtiyacı yokmuş, maksada ermiş, zenginlik mertebesine gelmiş görünce, o görüş ve inançta bulunmak sebebiyle azar”

diye açıklanmış. Aslında kavramın aslı **istiğna**'dır. İstiğna'dan **müstağni** sıfatı türetilmiştir. Müstağni, kendini ayırık gören, hiç kimseye ihtiyacı olmadığını zanneden anlamındadır. Alak suresinde anlatılanlar aslında özgürlük kavramının, insan ilişkileriyle bezendiği ve aynı zamanda sınırlandığını, ancak hepsinden de ötede Kur'an'ın bütünlüğü içinde bu ilişkileri yaratan Allah'ın varlığı ve bu varlığının göstergeleri (ayetleri) olarak kâinatta bir Sünnetullah oluşturduğu anlatılıyor.

İşte insan bu Sünnetullah'tan ve ilişkilerden bağımsız (müstağni) değildir. Bu nedendir ki insan ilişkileri anlatılırken insanın insanla ilişkileri, insanın tabiatla ilişkileri, insanın Allah'la ilişkileri olarak üç boyutta incelenmektedir. Materyalist felsefe, dolayısıyla hukuk felsefesi de insanın sadece doğa ve insanla ilişkileri çerçevesinde konuyu ele aldığından hak, adalet ve özgürlük kavramları bir ayağı aksak konumda incelenmekte ve kabul ettirilmektedir.

İnsanlar ve toplumlar hedefledikleri bir dünya ve yaşam biçimi için uğraş verirler. Bu hedef onların aynı zamanda gelecek tasavvurlarının, dolayısıyla geleceğe ilişkin projelerinin de temelini oluşturur. Ütopyanın en önemli vasfı mevcut hali olumsuzlamak, geçmişe duyulan özlem veya bir gelecek tasavvurudur. Gerçekleşmesini hayal ettiğimiz, arzu ettiğimiz, dolayısıyla uğrunda mücadele ettiğimiz bir dünya tasavvuru. Vazgeçemeyeceğimiz ama değişik seçeneklerle işaretleyebileceğimiz ütopyalarımız bu işlevsellikte bizler için önemli açılımlar sağlayacaktır. Adanmışlık kuramı içinde bunları gerçekleştirme yolunda mesafeler alabiliriz. Ancak, tüm bu farazi ütopya ve misyon yüklemesi yeterli olmamaktadır.

Bu gün eksikliğini ziyadesiyle hissettiğimiz hukuk ve onun yansıması olan adaleti ve toplumsal saadeti sadece bir ide veya sadece bir sonuç olarak almak, bizi eksikliğini hissettiklerimize ulaştırmayacaktır. Aynı şekilde hukuku sadece bir pozitif kurallar bütünü ve adaleti de sadece bir duygu yoğunlaşması olarak aldığımızda da, bu güne kadar gerçekleşen ne ise bu günden sonra da aynı sonuca ulaşılabilecektir.

O halde, -hukukun yaygınlaştırılmasını ve adaletin eşit ve orantılı olarak dağıtılmasını isteyenlerin ilk elde yapılabileceklerini sıralayabiliriz:

- Bireysel ve toplumsal sorumluluklarımız kapsamında önce kişisel, sonra da birlik-teliklerimiz içinde toplumsal ‘misyon belirleme’lerimizi yapmak;
- Misyonumuza uygun gelecek öngörülerimizi gerçekleştirebilecek yöntem ve faaliyet tespitlerimizi, ‘vizyonumuzu’ gerçekleştirmek;
- Hak, adalet ve özgürlük ve uğraş alanımızdaki kavramları meşruiyet temelinde yorumlamak ve yaygınlaştırmak;
- Bu kilit sözcükleri teorik zeminlerinden alıp hayatımızın birer parçası, olmazsa olmazları tüm insanımızın bilgisine ve hayatına sokmak;
- Bu hedefe ‘kariyer kaprisleri’ni tatmin ederek veya ‘hayatı erteleyen’ bir tembellikle varmak¹³ değil, farklı ancak yapıcı bir tartışma sürecinde, eklemlenerek, katarak, bütünleşerek, bütünleştirerek ulaşmaya çalışmak;
- Hukukun yaygınlaştırılmasını, temel hak ve özgürlüklere ilişkin topyekûn mücadelenin bir parçası olarak görerek ve bir ‘dönüşüm projesi’ örneği olarak algılamak.

Bu belirlemelerimizi bir anlamda hukuk adına yapılabilecek çalışmaların teorik temeli olarak da alabiliriz. Pratik anlamda da bu süreç bir sivil toplum mücadelesi olarak algılanabilir ve adlandırılabilir. Ancak burada parantez içinde muhtemel bir yanlış algılamayı düzeltmemiz gerekir:

Bu algımız ve adlandırmamız ‘liberal-sivil toplumcu arka plan’a dayanan pasifist ve umutsuz tezlerin odağından kaynaklanmamalıdır. Aksine, her bir gerçek sivil toplumcunun, sivil öncelik aktivistinin ve tabii ki hukukun yaygınlaştırılmasına inanan ve uğraş verenlerin diğerine söz verdiği gibi “özgürlüklerin teminatı olmak” anlamındaki özveriden kaynaklanıyor.

Özgürlük, pasifizm çemberini kırma azmi ve çabasıyla donatılmış, özgür ve onurlu insanların dünyasında, şu an ve gelecek için, her yerde, düşünsel ve eylemsel pratikte, üstün bir adanmışlık bağlamında var olabilmekle mümkün.

Özgürlük, “izzet ve kudreti Allah’ın ve Allah’ın mazlum kullarının yanında arama” keyfiyetidir.¹⁴ İsyandan, içi boş fevrandan bağımsız ve bağlantısız; bir duruş, bir konumdur.

---

¹³ Kişilik yarılmasının tipik örneği olarak kabul edilebilir.

MEŞRUIYET

Meşru kelimesi Arapça şe-re-a kökünden türemiştir. Kelimenin sözlük anlamı, “şer’an caiz, şeriatın izin verdiği, şeriata, kanuna uygun” (F. Develilioğlu) demektir.

Hukukta iki tür meşruiyetten bahsedilir: Birincisi, **kanuni meşruiyettir**. Yasal düzenlemelere ve yasal hiyerarşiye uygunluk anlamındadır. İkincisi, **hukukî meşruiyettir**. Tebliğimizin buraya kadarki kısmından da anlaşılacağı üzere hukuki meşruiyet, toplumun inanç değerlerine, hak-adalet-özgürlük anlayışına ve kamu vicdanına dayanan meşruiyet anlamındadır. Son yıllardaki örnekten yola çıkarak örneklendirirsek: Taksim’de tarihi Topçu Kışlası’nı yeniden ihya etmek tarihi bir görev addedilebilir ve bunun için yasal düzenleme ve buna uygun işlem yapılarak kanuni meşruiyeti sağlanabilir. Ancak mahalde oturan ve mevcut parktan istifade eden kamu vicdanı idareden farklı düşünerek (daha önceki örneklerinde olduğu gibi, parkların, kamusal alanların AVM/Rezidans yapılmasına açılması gibi) şiddet unsunu içermeyen sivil itaatsizlik örneği sergileyebilir. İşte burada kamu vicdanına göre idarenin işlemi hukuki meşruiyetten yoksundur.

Meşruiyete bir başka örnek de, geçmişte baklava çalan küçüklere ağır cezalar verilmesi idi. Yasa koyucu nihayet bu cezalandırmanın hukuki meşruiyeti olmadığını kamu vicdanının itirazları sayesinde anlamış ve iyileştirme anlamında yasal düzenlemeye gitmiştir.

Meşruiyet kavramı sadece hukuk alanında kullanılıyor değildir. Siyaset, ekonomi, eğitim-öğretim alanlarında da kullanılmaktadır. Ancak hak-adalet-özgürlük kavramları **meşruiyetin alanını ve sınırlarını** belirlemektedir.

Meşruiyetin en önemli unsunu **rızadır**. Hak-adalet ve özgürlük bağlamında ele alındığında meşruiyetin temeli, en başta bu kavramları ve olguları bahşedenin rızası, sonrasında da uygulamanın muhatabı olan insanların, kamunun vicdanıdır. Siyasal meşruiyet sadece kanunları yapanların rızalarını değil, kamu vicdanının rızasını ve kamu vicdanını oluşturan değerlere uygunluğunu içerir. Aksi yasal ve yönetsel durum meşruiyetin ihlalidir.

Meşruiyetin etkin kullanımı meşrulaştırma değildir. **Meşrulaştırma**, rıza olsun olmasın politik düzenin doğruluğunun onaylanmasıdır.¹⁵ Politik düzenden bahsettiğimize göre politik düzenlerin meşrulaştırmada en önemli belirleyicinin ideolojiler olduğu da unutulmamalıdır. Bentham, meşruiyetin üç farklı düzeyde somutlaştığını öne sürer: 1. Varolan kurallara uymayı, 2. İnançlar üzerinde temellendirilen haklılaştırmaları, 3. Yönetilenlerin, yönetenlerin eylemlerine rıza göstermesi anlamında uyumu.¹⁶ Nitekim biz de aynısını yapmaktayız. Düşüncelerimizin ve eylemlerimizin meşruiyetini, işbu tebliğimizdeki iddia ve önerilerimizi, muarızla-

¹⁴ “Varlığını kendi çabalarıyla meşrulaştırmaya çalışan özerk bir birey, kendisinin ebedi kölesidir”. Eric HOFFER, “AKLIN MUHTERİS ÇAĞI”, s. 20.

¹⁵ Baynes’ten aktaran Kemal İNAL, EĞİTİM VE İKTİDAR, S. 53.

¹⁶ Beetham’dan aktaran Kemal İNAL, EĞİTİM VE İKTİDAR, S. 54.

rımız gibi inançlarımızdan almaktayız. Çalışanların haklarını yasal çerçevede yasal meşruiyet zemininde, genel geçer inançlar, ideolojiler ve evrensel kurallardan üretilen hukuki meşruiyet temelinde yasalara uyum göstererek, bu mümkün olmadığında sivil itaatsizlik temelinde şiddet unsuru olmaksızın savunmak zorundayız. Aksi halde “meşrulaştırma, siyasal iktidarların, ideoloji de meşrulaştırmanın gerekli aracı olur. Hak arama zeminlerimiz de meşruiyet sürecine doğrudan katılır... Sivil toplum kuruluşları ve Sendikalar bu meşruiyeti sağlamanın en önemli öğeler halini alır.

İnsanın üç boyutlu ilişkisini göz ardı eden, reddeden, bu ilişkilerden herhangi birini zedeleyerek diğerlerini de zedelemiş olan bir kabul veya uygulama, yukarıda Kalem Süresi’nde belirtildiği gibi gayri meşru sayılacak ve reddedilecektir. İşte sivilleşme ve sendikalaşma olgusu, sadece insanın salt düşünce ve eylemlerine, siyasi otoritenin sadece iki dudağı arasına hapsedilemeyecek kadar önemli ve meşruiyetin sağlanması bakımından önceliklidir. Siyasal otoritenin, hukuki düzenlemelerin yasalara uygunluğu kadar, yasaların da hukuki meşruiyete uygunluğu esastır. Kamu vicdanının önemli bir unsuru olan çalışan hakları ve sendikal mücadele bu “**meşruiyet algısı**” içinde bilgilendirmeye tabi tutulması gerekir. Buna **hukukun yaygınlaştırılması** da diyebiliriz.

BİREYSEL VE TOPLUMSAL SORUMLULUK

Tüm çalışanların arzu ve beklentisi olan **Hukuk Devleti**, hukukun en ücra köşelere, kılcal damarlara kadar yaygınlaştırıldığı, herkesin **hukuk güvenliğine** eriştiği bir hukuk toplumunda mümkündür. Hukuk toplumunda hukuk bilgisi yaygınlaştırılmış ve içselleştirilmiş haldedir. Bir başka deyişle hukuk toplumu bilgi toplumundan üretilir. Bu nedendir ki, en küçük birim olan bireyden başlayarak, topluma karşı sorumluluk taşıyan tüm ‘**kişi**’ ve ‘**kurum**’ların, mesleklerinde veya toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda sürekli bilgilerini tazelemesi, geliştirmesi, yenilikleri takip etmesi, kaçınılmaz bir ihtiyaç olmaktadır. Zira toplumun içinde bunaldığı sorunları tespit etmek, bunlara çözümler üretmek, toplumun geleceği açısından herkese ‘**bireysel ve toplumsal**’ sorumluluk yüklemektedir.

Sorumluluk taşıyan birey veya kurumlara, öncelikle bilginin kaynak olarak kullanılması ve her türlü teknolojik imkânın değerlendirilmesi görevi düşmektedir. Bilhassa yaşadığımız sekülerleşme olgusu bu görevi daha da önemli kılmaktadır. Hukuka aykırı inanç ve yorumlarla oluşturulan dayatma düzenlemeler ve parçalanmış yaşam tarzı, böyle bir ortam içinde yaşamayı zül addedenlere de kaçırılmaz bir fırsat sunmaktadır.

Toplumun inanç ve kültür yapısı ile gelenekleri ve istikbale ilişkin idealleri; toplumu bilgilendirmek için önemli referanslardır. Bu referanslar kullanılmadan yapılacak her tür düzenleme ve kurumlaşma, daha öncekiler gibi dönemsel olarak değiştirilmeye ve bozulmaya mahkûm olacaktır. Toplumun hukuk devletine kavuşturmak için, öncelikle hukuk toplumuna geçişi sağlamayı hedef alanların, bu amaçlarını sadece sloganlarla topluma sunmaları kâfi gelmeyecektir.

Devleti, toplumu ve bireyi eşit haklara ulaştırma çabalarımızı; öncelikle kişiler arasında özel hukukun geliştirilmesi, bununla birlikte kamu hukukunun, özel hukuka ve temel hak ve özgürlüklere bağlılığının gerçekleştirilmesi yönünde yoğunlaştırmak zarureti vardır.

HUKUK DEVLETİNE GİDEN YOLDA BASAMAK TAŞLARI

Takdir edilir ki, her olay kendi münbit koşullarında ve doğal şartlarında değerlendirilmelidir. Devletler toplumlar için vardır. Toplumlar devletler için oluşturulmamıştır. Konu hukuk devleti olduğunda da bu toplumun bir hukuk toplumu olması izahtan varestedir.

Hukuk toplumu, hukukun kılcal damarlara kadar yayıldığı, yaygınlaştırıldığı toplum yapısını ifade eder. Bir başka deyişle, en azından hukuk güvenliğine ulaşmış toplumu hukuk toplumu olarak ifade edebiliriz. Hukuk güvenliği, İslâm toplumlarında halkın “Şeriatın kestigi parmak acımaz” ifadesinde kendini bulur. Bu öyle bir tatmin duygusudur ki, sonuç aleyhine de olsa, ahirette karşılığını alacağına dair kesin bir inançtır. İşte hukuk güvenliği bu kadar net ve sonuç alıcıdır.

Hukuk toplumunun oluşabilmesi için de, hukukun yaygınlaştırılmış olmasını önemsemiştik. O halde hukukun yaygınlaştırılması, hukuk bilgisinin asgari düzeyde bilindiği, yani hukuk bilgisinin topluma ulaştığı, insanların hak ve ödevlerini asgari düzeyde bilebildiği bir toplum yapısından bahsediyoruz. Böyle bir topluma da bilgi toplumu adı veriyoruz.

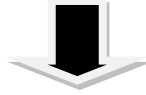
Bilginin insanlara ve kılcal damarlara kadar ulaşabilmesi, sağlıklı iletişim mekanizmalarına sahip olmaktan geçiyor. Bu sağlıklı mekanizmaların başında da insanlar arası iletişim, sonra da teknolojiyi en üst seviyede kullanabilme özelliği gelir. Sağlıklı iletişim mekanizmalarıyla birbirini bilgilendiren topluma da iletişim toplumu diyebiliriz. O halde;

Hukuk Devletinin oluşumu için bir Hukuk Toplumu,

Hukuk Toplumu için bir Bilgi Toplumu,

Bilgi Toplumu için bir İletişim Toplumu ihtiyacımız olacak demektir.

İLETİŞİM TOPLUMU

BİLGİ TOPLUMU

HUKUK TOPLUMU

HUKUK DEVLETİ

İLETİŞİM/BİLGİ TOPLUMU

Bilgi toplumu konu edinildiğinde iki tür ilgiliden bahsetmek mümkündür.

- Birincisi, bilgi toplumu imkânlarını (teknolojik her türlü aracı) insanlarını fişlemek ve teknolojiyi hürriyetlerin kısıtlanmasında araç olarak kullanmak isteyen devlet aygıtı ve bu aygıttan haksız bir şekilde beslenenler;
- İkincisi, bilgi toplumunun imkânları olan teknolojiyi, hukukun kitlelere tanıtılması ve benimsetilmesi (hukukun yaygınlaştırılması) faaliyetinde kullananlar veya kullanması gerekenler.

‘İletişim toplumu’na ve ‘bilgi toplumu’na ulaşabilmek; bilgiyi ve teknolojiyi, bireyin ve toplumun özgürlüklerini geliştirmede, mutlu ve yaradılış esprisine uygun bir yaşam tarzı elde edilmesinde araç kılabilmeyle mümkün olacaktır. Aksi halde, bilgi ve teknoloji ve bunların bileşiminden oluşturulan kavramlar, kendi ellerimizle imal ettiğimiz zincirli ve tutsak bir yaşam için birer araç olacaktır.

Bilgi toplumu, bilginin en üst seviyede kitlelere ulaştırılabildiği bir toplum yapısını ifade eder. Yapılacak iş, yeni kuşağa –teknolojinin imkânlarını en üst düzeyde kullanabilecek genç insanlara– uygun heyecan ve bilgi birikimi ve tarihi gerçekliğin ışığında bir gelecek tasavvuru sunabilmektir. Bunun için de, önce genç kuşaklara bu nimetleri sunabilecek çağdaşımız olan ‘*olgun birikimi*’ uyararak başlamak gerekecektir.

Kendisine bu tecrübî birikim kazandırılmış günümüz kuşağının, özellikle hukuk adına 1980 sonrası yaşanan olumsuzluklardan ders alarak, her fırsatta aktarmaya çalıştığımız ‘hukuk mantığını’ olgunlaştırmasına ve berraklaştırmasına da yardımcı olunmalıdır.¹⁷ Aynı şekilde, bu olumsuzluklara rağmen yoluna devam etmiş bir avuç insanın 1990’larla birlikte oluşturmaya çalıştığı sivil önceliklerin, sendikal mücadelenin, nicelik ve nitelik itibarıyla artırılması, içinde bulunulan yapıların aşılıp, geniş çevreleri kuşatacak fikri ve pratik sonuçlara ulaşılması gerekmektedir. Bu iş bu toplumda ve bu toplum için, toplumu iletişim/bilgi toplumu haline getirmek için yapılacaktır.

Ancak, özellikle son yıllarda bu kuşağın gözleri önünde toplumun öncüleri olabilecek kesimlerin aralarında ‘*logar* edebiyatı’ ile iletişim kurmaya çalıştıklarını da üzümlere görmekteyiz.

Bir başka tehlike de, bu toplumun öncüleri olabilecek kişilerin toplum katmanlarına, kesimlerine ‘*ayrımçılık*’ ve ‘*nefret*’ dili / söylemi ile hitap etmeleridir. Hiç arzu edilmez ki, yakın bir gelecekte toplum kesimleri, hatta bireyleri arasında bir nefret dili yaygınlaşsın ve toplum iletişim toplumu yerine bir ‘*nefret toplumu*’na dönüşsün. Ancak maalesef nefret dilinin nefret ve ayrımcılık tohumlarını ektiğini gözlemlemekteyiz. Ceza hukukuna paralel olarak TCK’da nefret

¹⁷ M. BALCI, “*Hukuk Mantığı*”, BİRİKİMLER –I- <http://www.muhammedbalci.com/yayinlar/tebligler/47.pdf>

suçlarının müstakil başlık altında toplanamamasının altında yatan nedenlerden birinin de politikacıların ve aydınların *'nefret dili'*nden kurtulabilmeleri konusunda henüz kendilerini alıştırmadıkları ve umutlu olamadıklarıdır.

HUKUK TOPLUMU/HUKUK DEVLETİ

Bilgi toplumunun, bilginin en üst seviyede kitlelere ulaştırılabildiği bir toplum yapısını ifade ettiğini tespit etmiştik. Bilginin ulaştırılabileceği zemin ise, her türlü teknolojik imkânın kullanılabildiği, bu imkânları kullanmanın en temel hak olduğu bilincine varmış, bunun kurallarını en akılcı bir biçimde belirlemiş toplum olabilecektir. Herkesin kolayca ulaşabileceği hukuk kuralları, fitrata ve evrensel¹⁸ değerlere aykırı olmayan ve etkili bir biçimde herkese eşit uygulanabilen bir hukuk düzeni, ancak bu düzenin gerektirdiği tüm koşulları öngörebilen bir toplum içinde gerçekleştirilebilir. Böyle bir toplumda hukuk, **'karmaşksız'**, **'uyulabilen'** ve **'etkili'**dir. İşte bu topluma **'hukuk toplumu'** adı verilebilir.

Bilhassa son yıllarda, herkesin, iştiyakla ve defalarca üzerine vurgu yaptığı hukuk devleti de yine, yukarıda vasıflandırmaya çalıştığımız bir toplum içinde, yani hukuk toplumu içinde mümkün olabilir. Diğer bir deyişle;

- hukuka inanmış kişi veya kurumların çoğunluğunu oluşturmadığı;
- yönetimi seçilmişlere değil de, yönetme erkini gasp eden atanmışlara devreden, veya
- kimi, neden, ne surette, hangi özellikleri dolayısıyla seçmiş olduğunu bilmeden, tek kişinin iki dudağı arasına sıkışmış,
- tüm bu özellikleri dolayısıyla hukuk toplumu evresine ulaşamamış kitleler yığınının, hukuk devletine ulaşabilmesi mümkün olmayacaktır.¹⁹

Hukuk toplumu ve hukuk devleti, birey-toplum-devlet ilişkilerinde belirli kaidelere dayanan bir sosyal yapıyı ifade etmektedir. Bu sosyal yapı içinde, yetkilerin kullanımı yönünden **'kuvvetler ayrılığı'**, temel hak ve özgürlükler yönünden **'ilahî ve tabii hukuk ilkeleri ile evrensel değerler'**, pozitif hukuk yönünden de tarih boyunca oluşturulmuş ve bir kısmı az da olsa mevzuata yansımış **'hukukun genel ilkeleri'** önemli yer tutmaktadır. Ayrıca bu değerler ve ilkeler hukuk sistemlerinin olmazsa olmazları haline gelmiştir. Bütün bu ilkeler, ahlaki değerler üzerinde birleşmiş, her türlü bilgi gibi, hukuk bilgisini ve uygulamasını da, insan gerçeğinden hareketle sistemleştirebilen hukuk toplumu tarafından gerçekleştirilebilir. Aksi bir hal ise, bu gün içinde bu-

¹⁸ Burada "evrensel" ve "küresel" kavramlarına açıklık getirmek gereklidir. "**Evrensel değerler:** Bir çıkış yeri bilinmeyen, dolayısıyla birilerine aidiyeti bulunmayan, insanlığın ortak değerleridir. **Küresel değerler:** Birilerinin etiketini taşıyan değerlerdir. **Küresellik:** Birilerine ait değerlerin yer küresi boyutunda yaygınlaşmasıdır.(...) Küresel değerler, başkası bundan ne derece yararlanırsa yararlınsın sahibinin çıkarını taşır, öncelikle onun düzeninin işlerliğini sağlar. Söz gelimi bir Batı değeri olarak demokrasi ....". Bkz: Mustafa AYDIN, "*Yoğunluğu Azaltılmış İslâm*".

¹⁹ "Hukuk Devleti konusunda söylenmesi gereken asıl husus, tüm bu anayasal ilke, kurum ve güvencelerin bilinçli hukukçular ve yurttaşların bulunmadığı toplumlarda hiç bir anlam ifade etmeyeceğidir." Bkz.: İl Han ÖZAY, "DEVLET İDARİ REJİM VE YARGISAL KORUNMA", s. 42.

lunduğumuz kargaşa ortamı demektir ki, buna hukuk toplumu denemeyeceği gibi, bu toplumun kurallarını belirleyen aygıtta da hukuk devleti denemeyecektir.

O halde, İletişim toplumu, bilgi toplumu, hukuk toplumu ve hukuk devleti sürecinde teorik ve pratik olarak bu süreci yürütmede olmazsa olmaz kavramlar üzerinde durmak gerekiyor.

İnsanlar **düşünce** ve **eylem** planında farklı özellikler gösterirler ve farklı amaçlara yönelebilirler. Bu farklılıklar, insanların yöneldiği bazı **‘ide’**lerle, sosyal hayatta olup bitenlerin **“farklılığı”**, hatta **“çelişikliği”** de ortaya koyar. Örneğin, adalet idesi, sosyal ihtiyaçlara ve toplumda yararlı görülebilen her olguya aynen tekabül etmeyebilir. Toplumda pratik ihtiyaçlardan kaynaklanan sorunlara bulunan çözümler, adalet idesine ters düşebilir. Dolayısıyla insanın bu ilişkileri ve sonuçlarını düzenleme ihtiyacı, bu ilişkileri biçimlendirme ve bu ilişkilere görünür ve algılanabilir bir düzen vermeyi hedefleyen **“normları”** da ortaya çıkarmıştır. Bu normlara da ancak hak-adalet-özgürlük ve meşruiyet kavramları üzerinden ulaşabilecektir.

Önemli Bir Zaaf

Bilgi ve hukuk toplumunun sadece siyasi iktidarlar eliyle gerçekleştirilmesini beklemek gafleti bizden sadır olmamalıdır. Kimsenin böyle bir beklenti içine girmeye hakkı yoktur. AB’ye uyum kapsamında uyum yasaları²⁰ ve bağlı hukuki düzenlemeleri yapma işlevinin sadece iktidarın öncülüğüne terk edilmesinin mahzurlarını çok açık olarak gördük. Özellikle Türk Ceza Kanunu Tasarısı çalışmaları (1986 – 2004) sırasında sadece tercüme edilerek kanunlaştırılacak bir temel kanun tasarısının ne tür feci sonuçlara ulaşabileceği endişesi ve öngörüsü ile arkadaşlarımızın yaptığı çalışma²¹ sırasında bu konu daha aydınlık olarak gündemimize gelmiştir. Benzer şekilde 2015’te kabul edilen İç Güvenlik Yasası da temel hak ve özgürlükler yönünden geriye dönüşün önemli örneği olmuştur.

Elbette ki siyasi irade hukuki düzenlemeleri yapacaktır. Ancak, bazen icazetlerle kurulmuş, bazen tek bir insanın iki dudağı arasına sıkışmış, bazen parti iç disiplini uğruna ilkelerinden arınmış siyasi partilerin ve mensuplarının, insanımızın bireysel ve toplumsal sorumluluklarının gelişmesine ve gerçekleşmesine katkılarının çoğu zaman olumsuz yönde olduğunu da görüyoruz. Aynı şekilde buldukları parti çalışmalarında veya sivil toplum yapılanmalarında örgüte hizmetle sosyal tatmine ulaşmış ve ötesine geçmek istemeyen bireysel ve toplumsal sorumlu/sorumsuz hukukçularımızın ve yöneticilerimizin pasifliğini de gözlemleyebiliyoruz.²²

Bu gözlemimizi açarsak:

²⁰ Bkz: M. BALCI, “Uyum Yasaları Analizleri”. BİRİKİMLER –I-

²¹ Bkz : “TÜRK CEZA KANUNU TASARISI HAKKINDA DEĞERLENDİRME VE ALTERNATİF TEKLİFLER”, Hukukçular Derneği, 2003.

²² Uluslararası Dünya Müslüman Hukukçular Konferansı’nda görüştüğümüz yetkin hukukçular, “dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de siyasi partilerin, İslâmi Hareketi kendi bünyelerinde eritmek gibi zaafı taşıdıklarını, bunun da İslâmi Hareketin gelişmesine engel olduğunu; neticede de Müslümanların gerek çoğunluk, gerekse azınlık olduğu topraklarda haklarının gasp edilmesi ve inançlarını yaşayamamaları sonucunu doğurduğunu” ifade etmişlerdi.

Sivil öncelikler ve siyasi partiler içinde kendilerini görevli sayan ve görevinin gereğini yapmaya çalışan insanların bir kısmı, zaman zaman üzerlerindeki görevleri liderlerine, ağabeylerine, üstatlarına, komisyonlara, uluslararası kuruluşlara ve süper güçlere ciro ettiklerini görüyoruz. Bu halleriyle, kendileri düşünmeyen, kendileri için düşündüklerine inandıkları insanlara sadece tabi olan insanlar haline dönmektedirler. Parçası oldukları topluma katkı olması bakımından hiçbir proje üretmeyen, eskinin tekrarında direnen, muhafazakâr, sorumluktan korkan, inancının örneği ve önderi olamayan misyonsuz ve vizyonsuz insanlar.²³

Esasen ‘tebliğ sorumluluğu’, sadece dille anlatmakla yerine getirilemez. Kurumlar içinde edinilen bilgiler, toplumun her kesiminde ‘kazandırıcı ifadelerle’ ve birçok ‘eylemsellikle’ aktarılmalıdır. Bu aktarımlar, uygun sivil öncelikler vasıtasıyla yapılırsa netice alınabilir. Bunun için de tüm iletişim imkânlarını en üst seviyede kullanmak gerekir. Hak arama bilincine sahip insanlar olarak henüz bu çapta bir kurumlaşmaya gidemediğimiz acı bir vakıadır.

Günümüzde, siyasi partilerin, iktidarların, bürokrasinin çalışmalarını yeterli görenler bir rehavet içine düşmüşlerdir. Kendileri dışında, değişik vasıtalarla görüşlerini kamuoyuna ulaştırmaya çalışan az sayıda düşünür ve pratisyenin çalışmaları ile iktifa eder hale gelmişlerdir. Birisi hislerine tercüman olmuş ise, bu onu rahatlatmaktadır. Hatta çok acıdır ki, bu insanların çalışmalarına iştirak etmek, onları desteklemek, yapılan işlerin bir ucundan tutmak şöyle dursun, eserlerini dahi okumak zahmetine katlanılmamaktadır.

ÖZGÜRLÜK – HUKUKSAL KRİZ İLİŞKİSİ

Genel ve kurumsal anlamda bir hak arama misyonu belirlenmesi ancak bu bilince sahip sivil öncelikler tarafından yapılabilir. Bu sivil öncelik içerisinde misyonumuzu ve yapmamız gerekenleri, örneklik oluşturabilecek bir vizyona kavuşturmamız gerekmektedir. Bunun için de bazı hedefleri şimdiden belirlemeliyiz. İnsanlar ve toplumlar hedefledikleri bir dünya ve yaşam biçimi için uğraş verirler. Bu hedef onların aynı zamanda gelecek tasavvurlarının, dolayısıyla geleceğe ilişkin projelerinin de temelini oluşturur. Ütopyanın en önemli vasfı mevcut hali olumsuzlamak, geçmişe duyulan özlem veya bir gelecek tasavvurudur. Gerçekleşmesini hayal ettiğimiz, arzu ettiğimiz, dolayısıyla uğruna mücadele ettiğimiz bir dünya tasavvuru. Vazgeçemeyeceğimiz ama değişik seçeneklerle işaretleyebileceğimiz ütopyalarımız bu işlevsellikte bizler için önemli açılımlar sağlayacaktır. Adanmışlık kuramı içinde bunları gerçekleştirme yolunda mesafeler alabiliriz.

Ancak, tüm bu farazi ütopya ve misyon yüklemesi yeterli olmamaktadır. İçinde bulunduğumuz -hukukun yaygınlaştırılmasını ve adaletin eşit ve orantılı olarak dağıtılmasını iste-

---

²³ Sanma ciddiyet ile sarf ederim sanatımı
Ney elimde suyu durmuş kuru musluk gibidir
Bezm i meyde süfhanın saza meftun oluşu
Nazarımda su içen eşşeğe ıslık gibidir
Neyzen Tevfik

yenlerce açmazlarından kurtulmaya çalışılan- hukuksal krizin aşılmasının ve tabii ki tüm bunları yapabilecek donanımın üzerinde durmak gerekir.

Bu krizi aşabilmek için tecrübî bilgiden de yararlanarak ilk elde yapılabilecekleri sıralayabiliriz.²⁴

➤ Bireysel ve toplumsal sorumluluklarımız kapsamında önce kişisel, sonra da kurumsal olarak toplumsal '**misyon belirleme**'lerimizi yapmak;

➤ Misyonumuza uygun gelecek öngörülerimizi gerçekleştirebilecek yöntem ve faaliyet tespitlerimizi, '**vizyonumuzu**' gerçekleştirmek;

➤ Hukuku, hukuk çalışmalarını, haklarımızı, yükümlülüklerimizi yeniden **kavramsal-laştırmak, yorumlamak ve yaygınlaştırmak**;

➤ Bu kilit sözcükleri teorik zeminlerinden alıp hayatımızın birer parçası, olmazsa olmazları ve öncelikle üyelerimizin, sonra da tüm insanımızın bilgisine ve hayatına sokmak;

➤ Bu hedefe 'kariyer kaprisleri'ni tatmin ederek veya 'hayatı erteleyen' bir tembellikle varmak²⁵ değil, farklı ancak yapıcı bir tartışma sürecinde, **eklemlenerek, katarak, bütünleşerek, bütünleştirerek** ulaşmaya çalışmak;

➤ Hukukun yaygınlaştırılmasını, temel hak ve özgürlüklere ilişkin topyekûn mücadelenin bir parçası olarak görmek, bir '**dönüşüm projesi**' olarak algılamak.

Bu belirlemelerimizi bir anlamda hukuk adına, sendikal mücadele adına yapılabilecek çalışmaların teorik temeli olarak da alabiliriz. Pratik anlamda da bu süreç bir sivil toplum mücadelesidir. Ancak burada parantez içinde muhtemel bir yanlış algılamayı düzeltmemiz gerekir: Bu algımız ve adlandırmamız 'liberal-sivil toplumcu arka plan'a dayanan pasifist ve umutsuz tezlerin odağından kaynaklanmıyor. Aksine, her bir gerçek aktivistin ve tabii ki hukukun yaygınlaştırılmasına inanan ve uğraş veren hak aktivistinin diğerine söz verdiği gibi "**özgürlüklerin teminatı olmak**" özverisinden kaynaklanıyor.

Özgürlük, pasifizm çemberini kırma azmi ve çabasıyla donatılmış, özgür ve onurlu insanların dünyasında, şu an ve gelecek için, her yerde, düşünsel ve eylemsel pratikte, üstün bir adanmışlık bağlamında var olabilmekle mümkün. Özgürlük, "izzet ve kudreti Allah'ın ve Allah'ın mazlum kullarının yanında arama" keyfiyetidir.²⁶ İsyandan, içi boş fevrandan bağımsız ve bağlantısız; bir duruş, bir konumdur.

Hukuksal krizden çıkmak için konunun teorik ve pratik çerçevesini, güç ilişkilerini, dış faktörleri okumak/anlamak elbette gerekli. Ancak burada bizi bekleyen bir tehlike olarak, konunun sadece teorik hukuk geleneğimizin olmamasına ya da 28 Şubat veya benzeri pratik-

²⁴ Bkz: M. BALCI, "Kişilik Yarılmasına Uğramadan Hukuksal Pratik", BİRİKİMLER –I–

²⁵ Kişilik yarılmasının tipik örneği olarak kabul edilebilir.

²⁶ "Varlığımı kendi çabalarıyla meşrulaştırmaya çalışan özerk bir birey, kendisinin ebedi kölesidir". Eric HOFFER, "AKLIN MUHTERİS ÇAĞI", s. 20.

lere indirgenmesine dikkat çekebiliriz. Konuyu sadece karşıtlarının kötü misal pratiklerine endeksleyen yaklaşımın, taşıdığımız misyona aykırı düşeceğini ve omuzlarımızdaki yükü çamura atmak anlamı taşıyacağını ifade etmek istiyoruz.

Bir bakıma bu metot tercih edildiği için oluşan pasifist salgın, müdahaleci ve etkin yaklaşımlar ortaya koymamıza engel olmuştur. Genellikle kriz dönemlerinin sonrasında teorik atılımlar ve açılımlar yoğunlaşır. Bu yoğunlaşma politik krizle teorik krizin üst üste binmesine ve bunlar arasında bir gerilim yaşanmasına ve krizin katmerleşmesine sebep olur. Krizin yoğunluğunda suspus olmuş teorisyenler ve kaybedecek çok şeyi olanlar, rehavet ortamı başladığında polemikçi tavırlarıyla önce söylemi kirletirler. Kürsüler bir bakıma insanların politik dans çeşitlerini sergiledikleri alana dönüşür.

Öte yandan, gerekli teorik donanımı toparlayamamış acemi pratisyenler de hayata ve çevresine müdahale edecek özveriyi kendilerinde bulamazlar. Hâlbuki hayat onların müdahil olmaları için önlerine birçok fırsat sunmaktadır. Bu fırsata rağmen donanımsız olmaları yüzünden devasa hale gelmeden yükü sırtlama becerisini gösteremezler. Devasa hale geldiğinde de yükün altında ezilirler veya ezilmemek için kenar gezmeyi tercih ederler.

HUKUK VE İKTİDAR MÜCADELESİ

“İktidar ifsad eder, mutlak iktidar mutlak ifsad eder.” (Lord Acton)

Toplumumuz, insanımızın kimlik ve kişilikleriyle, özverili yaşamlarıyla oluşturduğu bir yapı ve sahip olduğu kültürel birikim de hukuk alanında önemli bir deneyime ulaşmış durumdadır. Diğer taraftan toplumumuz içinde yaşamanın imkânsız hale getirildiği bir cumhuriyetin bireyleri halindedir. Nihayet uzun bir politik sürecin sonucunda yıllardır gerçekleşmeyen tek başına iktidar olgusuna ulaşıyor. Bunun üzerinde durmak gerekir. Dikkatli değerlendirildiğinde gelinen son siyasi nokta –siyasi istikrarın yanı sıra- olumsuz iki ayrı sonucu da doğurmaya gebe dir: Birisi, Cumhuriyetin bütün imkânlarını nispeten elinden kaçırmış ve tekrar elde etmeye çalışırken her türlü yöntemi deneyebilecek kadar gözü dönmüş bir kesimin saldırganlığı. Diğeri de, yerel veya merkezi yönetimlerde Cumhuriyetin imkânlarını ele geçirmeye çalışan, seküler, muhafazakâr demokrat, henüz kimlik ve kişilik anlamında hangi siyaseti üreteceğini belirleyememiş iktidar aymazlığıdır.

Kayıtsızlık ve Dert Edinme

Hukukçuları ve hukukun yaygınlaştırılmasını isteyenleri, hak aktivistlerini, dolayısıyla çalışanların haklarını savunanları, sendikal mücadeleyi, bekleyen bir başka tehlike de kayıtsızlıktır. Kayıtsızlık, sayısal etkinlik veya etkisizliği gerekçe sayıp gücün sadece **gövdeden** veya **kafa sayısından** ibaret olduğu korkusuna ve/veya rehavetine kapılarak duyarsızlaşmaktır.

İşte bu bir ‘**gizli inkar**’dır. Önümüze açılan onurlu uğraşın imkânlarını ve müjdelenen sonuçlarını görmeyip, payımıza düşürülen şeytani oyunun parçasına takılmak. Bu, aptalca

oyuncaklarla oyalanmak ve sadece kof ideolojik beslenmelerle iktidarı veya muhalefeti sürdürmek arzusudur. Görece ‘güç ilizyonu’nun vehmettirdiği **‘iktidar oyunu’** veya sol literatürde ‘burjuvazinin ahırına girmek’ olarak tabir edilen **‘hastalıklı muhaliflik oyunu’**nun kimine gına getiren, kimine de geviş getiren bezginliği, oyalanması.

Sonuç iki türde karşımıza çıkmaktadır:

- Birincisi, arızî muhalefet gösterileri sonunda karşıtının kurumlarını meşrulaştırmak;
- İkincisi, iktidar imkânlarının dünyaya nizam vereceği kuruntusunu içselleştirmektir.

Her iki duyguyu ve olguyu **‘sağcılaşmak’** olarak da tanımlayabilirsiniz.

Hukuku **‘insanlık için insanlığın ortak değerleri/erdem’**, **‘fıtrata uygunluk’** olarak kabul edenler, hastalıklı ve belirsiz muhalefet oyunu oynamayı onurlarına yediremezler. Bizim işimiz özgürlüklere yelken açmak olacaktır. Kimilerine baş döndürücü güzellik gibi gelen isyana benzer özgürlük savaşı. Bu sonuç salt iktidar nimetleri ile de gerçekleşmez. Öyle olsaydı muhalefetten iktidara yerleşen güç düzenleri adaletin eşit dağıtıldığı ülkeler olurdu.

Özgürlük, özgürlüklere karşı savaş veren kurulu düzenin kurumlarına sistemli ve donanımlı muhalefettir. Kimliğimizi saklamadan, eğip bükmeden, kimliğimizle, bilgimizle, deneyimimizle, hakşinaslığımızla ve hukuk misyonumuzla muhalefet. Özgürlüğümüzü gelecekteki ‘belirsiz kazançlarımıza (ütopyalarımıza)’ değil, geçmişteki **‘tarihi gerçekliğimize’**, günün konumuna ve konumumuza endekslenmiş **‘gelecek tasavvurlarımıza (ütopyalarımıza)’** uyarlayacağız.

Makro düzeyde siyasi / ekonomik sistem, mikro düzeyde hukuk kurumları ve yönetimleri bizim üzerimizden politika üreterek kurumlarını ayakta tutmaya çalışıyorlarsa, bu kurumları ayakta tutan şiddeti, haksızlığı, hukuksuzluğu açığa çıkarmak, soluklu tasarımlarımızla özgürlüğü eylemsel boyutuna taşımak da bizim boynumuzun borcu olacaktır.

Eksik veya yanlış olan bir şey varsa, kimileri için duyarsızlık, kimileri için de ahlaki düşüklüktür. Bir başka tanımlamayla eksik ve yanlış olan, izzeti ve onuru Allah’ın ve zayıfların, kimsesizlerin, çaresizlerin, mazlumların yanında değil güçlünün yanında aramak ‘nasipsizliği’ veya ‘daha kötü olmamak uğruna saf değiştirme ahmaklığı’dır.

Aslında hukukun yaygınlaştırılması için uğraş verenler, sadece insanlara bir şeyler öğretmek için yola çıkmamalıdır. Onlar kendi onurları için mücadele etmeli ve misyonlarının gereğini yerine getirmeye çalışmalıdırlar. Her şeyi dert etmeliler. İsrail tankları altında ezilen Filistinli çocukları, ABD jetlerinin bombalarıyla can veren Afgan veya Iraklıları, Suriyelileri, anaları, kardeşleri, işkence altında inleyenleri, F tipi mağdurlarını, AB kapılarına umut bağlayanları/umutları tükenenleri, özgürlükleri için zincirlerini parçalamaya çalışanları ve daha birçok olumsuzlukların yanı sıra nereden başlanması gerektiğini dert etmeliler. Amaçları küf-

rederek rahatlamak değil, fakat dövüşmeden insan kalabilmenin mümkün olmadığını da bilmeli ve bunu anlatmaya çalışmalıdırlar.

“Ne zaman insan hakları adına birileri harekete geçse, insanlığın tamamı onlara borçlanır.” (Aliya İzzetbegoviç)

Düzenle düz olmak

İçinde yaşadığımız düzene teorik ve pratik anlamda uyumlu yurttaş olarak hayatı devam ettirmek elbette birçok avantaj sağlamaktadır. Üstelik bu hal insana imtiyaz da sağlar. Bir önemli avantajı da, artık sorumluluğu paylaşmış veya üstlenmiş bir iktidar vardır ve birçok işi yurttaşlar adına yapmaktadır. Düzenle sorunsuz bir yaşam sürüldüğünde, sistem içinde yaşanan gerçekler artık pek fazla ilgilendirmez. Nasıl olsa uyumsuzlukların çözümü için bir siyasi iktidar belirlenmiştir. Dışarıdan etkilemeyle veya muhalefet ederek çözümün bir parçası olmaya çalışmak dışlanmayı, tecrit edilmeyi beraberinde getirecektir. O halde yapılacak iş, iktidar yapısı içinde veya çevresinde yer almaktır. Böylece bizzat yaratmadığınız sorunlardan sorumlu olmadığınız gibi bir düşünce ile yeni çıkacak sorunları bekler ve çözmeye çalışırsınız. Eski sorunlar sorumluluk alanınızın dışına çıkmıştır. Veya siz devralınan sorunları çözmek konusunda özgürsünüz.

ÇALIŞMA HAKKI – ÇALIŞAN HAKKI

Çalışma hakkı ulusal yasalar ve uluslar arası sözleşmelerle teminat altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu gelişmede, çalışma ve çalışan hakları mücadelesinde örgütlü mücadelenin, sendikal mücadelenin payı yadsınamaz. Hata öyle ki, artık çalışan (işçi-memur), çalışma hakkına ait güvencelerini bireysel olarak değil, sendikalar temsilciliğinde toplumsal olarak arayabilmektedir. Bu nedendir ki hukuk literatürüne “**kolektif iş hukuku**” kavramı girmiştir.

Çalışma ve çalışan hakları kapsamında söylenecek genel geçer söz, bu hakların insanlık tarihi boyunca evrensel olarak tanınmış olduğudur. Tüm dini ve beşeri metinler ve açıklamalar çalışma ve çalışan haklarına vurgu yapmıştır. Belki de haklar içinde en çok vurgu yapılan haklar çalışma ve çalışan haklarıdır.

Ulusal hukuk metni Anayasa ve yasalarımızda da çalışma ve çalışan hakları düzenlenmiştir. Konunun burasında çalışma ve çalışan haklarını değerlendirirken, konuyu iki yönlü, çalışan ve çalıştıran yönleriyle ele almak esas olmaktadır. Bir başka ifade ile çalışanları temsilen sendikalarımız, bir yandan üyelerini bilgilendirirken, öte yandan da çalıştıranlara karşı haklarını savunmalı, bu eylem ve işlemde her iki tarafa, evrensel kurallar ve inançlarla belirlenmiş erdemlilik umdelerini hatırlatmalıdır. Salt yasalarla güvence altına alınmış hakların, kullanıcılarına yeteri kadar imkân tanımadığını, özellikle sendika yöneticileri çok daha iyi bilmektedirler. O halde konuya ilişkin erdemlilik anlamında bilinenleri bir an önce çalışanlara ve çalıştıranlara hatırlatıcı faaliyetlerde bulunma zorunluluğu vardır.

İSLÂM'DA ÇALIŞMA HAKKI

İşbu Tebliğimizde yasal ve uluslar arası metinleri vermeyeceğiz. Fakat Çalıştay'ın hâsıl etmek istediği yararı gözeterek, İslâm'da çalışma ve çalışan hakları, sendikal haklar, toplu sözleşme, grev ve lokavt hakkı, sosyal güvenlik başlıklarının altını doldurmaya çalışacağız.

“Sizi yeryüzünde yerleştirdik ve orada size geçimlikler yarattık. Öyle iken pek az şükrediyorsunuz” (Araf-10).

“Hiç kimse el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir” (Hadis)

“Kim helal rızık talep ederek yorgun bir şekilde gecelerse, günahları affedilmiş olarak gecelemiş olur” (Hadis)

Benzer birçok ayet ve hadiste, insanlar çalışmaya teşvik ediliyor, el emeğinin bereketi övülüyor, çalışmanın bir erdem olduğu hatırlatılıyor. Bu ayet ve hadislerde ayırım yapılmaksızın tüm insanlığa, yani hem çalışana, hem de çalıştırana bilgilendirme ve uyarılar yapılıyor. Öte yandan çalışmanın hem bir hak, hem de bir yükümlülük olduğu anlatılıyor. Buradan, devletin de çalışmayı teşvik ve işsizliği gidermekle yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim modern sosyal devlet iddiasındaki Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da 5. Maddesinde devlete, ‘sosyal hukuk devleti’ yükümlülüğü; 49. Maddesi de çalışma hakkı ve yükümlülüğünü çalışanlarla birlikte çalıştıranlara, çalıştırana sıfatı ile aynı zamanda devlete de getiriyor.

Konunun burasında, önemli bir hususun tartışılması gerektiği kanısındayım. Dinen meşru olmayan işlerde, üretim, satış, pazarlama işlemlerinde çalışmanın hak ve yükümlülükler anlamında yine bir *çalıştay düzleminde* tartışılması gerekir. Baştan belirtmeliyim ki, konu çalışana ilgilendirdiği kadar çalıştırana ve devleti yakından ilgilendirmektedir. Her halükarda, çalışan, dinen yasak kapsamında işlerde çalışıyor olsa da ‘eşitlik’ ilkesi uyarınca hak ve yükümlülükleri zedelenmemelidir.

Sendikal Haklar

Sendika kurma hakkına ilişkin olarak denilebilir ki;

“İslâm Devleti tam manasıyla sosyal devlettir ve sosyal adalet onun baş hedefidir. Çalışanın geçim şartlarını sağlamak devletin görevleri arasındadır. Bunu gerektiği zaman ticarete müdahale ve asgari ücreti tayini ile gerçekleştirir. Bu yeterli olmadığı takdirde devletin kaynakları kullanılır, vatandaşın ihtiyacını temin eder.”²⁷

Yazarın belirttiği hususlar modern devletin de teminat altına aldığı, almaya çalıştığı veya alma zorunda olduğu haklardır. Burada tartışma konusu sendikaların varlığına / gerekliliği’ne ilişkindir. Yazar;

²⁷ Hayrettin KARAMAN, “İSLAM'IN IŞIĞINDA GÜNÜN MESELELERİ” 2. s.365, İst. 1982

“İslâm devletinde hak aramak, adalet sağlamak için teşekkül kurmaya gerek yoktur. Devlet vazifesini yapmıyorsa, bu takdirde işçi ve esnaf teşekkülleri kurulabilir”

demektedir, ki burası tartışılmalıdır. İslâm devleti de diğer devletler gibi insanlar tarafından yönetilmektedir. İnsanların fitratında var olan bencillik, iktidarın ifsad kabiliyeti gibi belirlemelerimiz, bize, İslâm devleti de olsa, hak arama zeminlerinin gerekliliğini işaret eder. Kaldı ki, İslâm yönetimlerinde de görevliler vazifelerini ihmal edebilirler. Devlet gerekli tedbirleri almayabilir. Tarihte birçok suiistimal ve ihmal örnekleri mevcuttur. Bunun içindir ki mahkemeler kurulmuş, yargılamalar yapılmış, temel hak ve hürriyetlere yapılan müdahaleler önlenmeye çalışılmıştır. Hatta öyle ki, mazlumların seslerini duyurabilmeleri maksadıyla **“Mezalim Mahkemeleri”** kurulmuştur. O halde, “devlet zaten gereğini yapacaktır” gerekçesi isabetli değildir.²⁸ Nitekim H.Karaman, görüşünü belirttiği yazısında ‘devlet vazifesini yapmıyorsa’ diyerek istisnai hallerde sendika ve sendikal mücadeleye cevaz vermektedir.

Esasen, bir yerde hak arama keyfiyetinden bahsedebiliyorsak, orada hakkı teslim edecek olanlarla hakları teslim edilecek olanları, toplumsal yönleri itibariyle bir arada yaşamak zorunda olan insanlar ve kurumlar olarak kabul etmek, her iki tarafın hak ve yükümlülüklerini birlikte esas almak zorunluluğu vardır. Bu itibarla, hak arama keyfiyetinin zaman ve zeminden bağımsız şekilde ‘hakk’ kavramı ele alınarak, yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, meşruiyet temelinde adalet ve özgürlük kavram ve olgularıyla birlikte değerlendirmek zorunluluğu vardır.

Sendikal hakların ve sendikanın meşruiyetine kanat getirdikten sonra, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkına dair kanaat bahşetmeye gerek kalmamıştır. Ancak bu hakların kullanımında da yasal ve hukuki meşruiyet temelinde düşünmek ve eylemlilikte bulunmak zorunluluğu vardır. Aksi halde hak, ihkak-ı hakka dönüşür ki, böylesi bir işlem ve eylemde ‘erdemlilik’ anlamında bir meşruiyet mümkün değildir. Aynı hususlar çalıştıranların ‘lokavt’ hakkı ile de ilgilidir. Hatta çalıştıran, çalışanlarına karşı daha bir müşfik ve hakk’a riayetkâr olmalıdır.

Sosyal Güvenlik Hakkı

Anayasanın 60. Maddesinde ifadesini bulan sosyal güvenlik hakkı, genel olarak tüm vatandaşlar için geçerli olduğundan çalışanlar bakımından da önemlidir. Sosyal güvenlik hakkında, yukarıda izah ettiğimiz biçimde eşitlik ve oran adaleti, birlikte ve birbirinden ayrılmaz şekilde uygulanmak zorundadır.

Sosyal güvenlik, devletin kişilere sağladığı bir bağış değil, ekonomik ve politik gelişmelerin zorunlu kıldığı bir güvencedir. Sosyal güvenlik hakkı, Anayasanın 5. Maddesiyle sosyal hukuk devleti olmanın devlete yüklediği yükümlülüktür. Aynı zamanda ‘sosyal adalet’in bir gereğidir.

---

²⁸ Servet ARMAĞAN; İSLAM HUKUKUNDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER, s. 172, DİB. Yayınları, İst. 1996.

Müslüman zihin açısından bakıldığında;

İnsanlar arasındaki sevgi, barış, yardımlaşma, karşılıklı güven, hukuk ve yargı güven-cesi, hep sosyal güvenlik konusudur. Başta devlet olmak üzere, tüm kurum ve kuruluşların bu konularda duyarlı, vatandaşına, üyelerine karşı haklarını savunan ve gerçekleştiren ko-numda bulunmaları esastır.

Ülke tarihinde ve sathında ilk defa ‘Erdemler Platformu’ oluşturup, çalışma hayatına ‘er-demlilik’ bilincini ve uygulamalarını kazandırmaya çalışan Sağlık-Sen’in, kendi ifadesiyle;

“... madde ve mana dengesi üzerinde tanımladığı insanı çalışma hayatı ve örgütlen-me perspektifinde yeniden arama ve tanımlama gayreti içinde... insanın varlık sebe-bine ve yaradılış iltifatına uygun bir yapının oluşturulabilmesindeki arayışları...”

önemsenmesi gereken örnek sendikacılık ve hak arama bilincidir.

Bu kapsamda sendikacılığın şiarı;

“Mü’minler ancak kardeşirler. Öyle ise dargın olan kardeşlerinizin arasını dü-zeltin. Allah’tan sakının ki, size mağfiret etsin”(Hucurat-10)

“Onun nimetiyle kardeş oldunuz” (Al-i İmran - 103)

ilahi buyrukları olmalı kanaatindeyiz.

Kul Hakkı – Hakkı Kötüye Kullanma

Çalışma kavramına ontolojik bakış (İhsan)

- İyi niyet
- Gayret
- Karşılıklı hüsn-ü zan (Berat-ı zimet)
- Karşılıklı iyilik (Emr-i bil ma’ruf, nehy’i anil münker)

Kul Hakkı (Hakku’l İbad), insan ile insan ve birey ile yöneticiler arasındaki ilişkilerden ortaya çıkar. Kul hakkına hiçbir otoritenin müdahalesi söz konusu olamaz. Hz. Peygamber dahi kul hakkına müdahale etmemiştir. Hak sahibinin rızası olmadıkça ve hakkı teslim edil-medikçe Allah kul hakkını affetmemektedir. İnsan inanç ve ibadetleriyle ne kadar kendini Allah’a yakınlaştırırsa yakınlaştırsın, kul hakkı ile Allah’ın huzuruna alını ak olarak çıkama-yacaktır. Çalıştıran – Çalışan ilişkilerinin temelinde bir yönüyle alınteri, diğer yönüyle kul hakkı yatmaktadır. Alınterinin kurumadan verilmesini salık veren Peygamber, kul hakkını çiğnemedi bizleri alıkoymuştur. Allah’ın affedicilik sıfatı da, kul hakkına değil, bizatihi kendi hakkına ilişkindir.

Kul hakkının, bir bilinç olarak insanlarda yer edebilmesi, ihsan, iyi niyet, gayret, hüsn-ü zan, beraat-i zimmet ve emr-i bil ma’ruf kavramlarının yerli yerine oturması gerekmektedir. Esasen, “bir şeyin kendine ait olan yere konulması” anlamındaki adalet de bu kavramların

yerli yerinde kullanılması ve uygulanmasıyla mümkündür. Adaleti sadece kendimiz için değil, bizzat adil olmak farzıyeti ve fitratımızın bir gereği olarak kabullendiğimizde, bu kavramların temel alınması zarureti vardır.

Çalışma hayatında da, çalıştıranlar da dâhil olmak üzere muhatapların karine olarak iyi niyetli olduklarını varsaymak mecburiyeti vardır. Sendikal çalışmalarda üyelerimize ve muhataplarımıza berat-ı zimmetin asıl olduğunu etraflıca ve örnekleriyle anlatmalıyız. Aksi halde karine sendikal mücadele için de karşı tarafça es geçilir ki bu durumda zarar gören çalışanlar olur.

İyi niyetin göstergelerinden biri gayrettir. Modern açılımla ‘vizyon’ olarak ifade ettiğimiz görev sorumluluğu ve yansıması, çalışanlar için bir iyiniyet göstergesidir. Ancak bu halde muhataplarımızdan taleplerimize olumlu yaklaşım bekleme hakkımızın doğacağı aşikârdır.

Nihayet **ihsan** konusu gündeme gelmektedir ki ihsan, iyilik, güzellik, uygun ve güzel olanı en güzel ve kusursuz bir şekilde yapmak, Hz. Peygamber’in ifadesiyle, Allah’ın huzurunda olduğumuzu, O’nu göremesek bile O’nun bizi gördüğünü bilerek kulluk vazifelerini yerine getirmektir. İnsanın tüm (insanla – tabiatla – Allah ile ilişkilerinde) ihsan esas alınmalıdır. Yukarıda bahsini ettiğimiz iyilik, gayret, berat-ı zimmet ve emr-i bil ma’ruf, hatta adalet dahi ihsan kapsamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla sendikal mücadele de, insani ilişkilerinden bir kesim olup, ihsan kavram ve olgusundan beri değil, aksine tam anlamıyla kavramın inanç ve amel boyutudur.

Fıkıh

(Lehine ve aleyhine olanları bilme – öğre/n/tme)

Yukarıda hukuk ve yargı güvencesinden bahsetmiştik. İslâm toplumlarında ve örnek olarak Osmanlı’da halk hukukun gereğini, yargı kararlarını “*şeriat’ın kestiği parmak cimaz*” ifadesiyle karşılardı. Bunun sebebi, hukuka ve yargıya olan güvendi. Zira halk kendisi için elzem olan bilgileri, hakları ve yükümlülükleri dini inancının bir gereği olarak ortalama bilinçle bilirdi. Bu nedenle de hukuka ve yargıya güveni tamdı. Modern devlet uygulamaları, hukuku belli bir sınıfın tekeline koymakla halktaki bu bilinç sadece *ironi* olarak kalmıştır. Belki de ironi kavramıyla izah edilemeyecek kadar feci bir durumla karşı karşıyayız. Türkiye’de hukuk ve yargı güvenliği, anketlere, araştırma raporlarına ve bizim gibi uygulamanın içinde olanlara bakılırsa *dip* yapmıştır. Bunun nedeni, hukuk ve yargı güvencesinin olmamasıdır.

İslâm devletlerinin sağlamak zorunda olduğu beş güvence vardır ki bunlara makasid-ı hamse (beş temel güvence) denirdi. **Dinin – malın – nefsin – aklın – neslin korunması**. Modern devlet bunları 4 güvence ile karşılamaktadır. Bunlar **eğitim – sağlık – emniyet ve yargı güvenceleridir**. Modern devletin yasaları uyarınca kurulmuş sendikalar da devletin vermekte

yükümlü olduğu bu güvencelerin takipçisi olmak zorundadır. Aksi halde üyelerine ve ülke çalışma hayatına borçlarını ödeyemez hale gelir.

Sendikaların, devletin güvencelerini takip edebilmesi ve gerçekleşmesini sağlayabilmesi için de genelde halkın, özelde de üyelerinin kendi fıkıhlarına sahip olmaları, bir başka deyişle leh ve aleyhlerine hak ve yükümlülükleri bilmelerini sağlamaları gerekir. Buna **Hukukun Yaygınlaştırılması** diyebiliriz. Hukukun yaygınlaşması, hukuk kuralları ve uygulama bilgisinin kılcal damarlara kadar ulaşması demektir. Bunun için de günümüzde bilinen ve mücadelesi verilen hakların, hak guruplarının her türlü iletişim araçları (sözel – yazılı – görsel - teknik) kullanılarak ulaştırılması gerekmektedir.

Bu kapsamda Sağlık-Sen'e önerimiz, en azından aşağıdaki konularda yayımlar yapılması ve ulaştırılmasıdır.

- Haklar El Kitapları
  - Genel Olarak Haklar / Güvenceler (Makasid-ı hamse – Beş (dört) temel güvence)
    - Eğitim
    - Sağlık
    - Emniyet
    - Hukuk / Yargı
  - Hak Arama Hürriyeti
  - Çalışan Hakları
  - Çalışma Hürriyeti
  - Sendikal Haklar – Yükümlülükler **El Kitabı**
    - Sendika Kurma Hakkı
    - Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı
    - Sosyal Güvenlik Hakkı
  - Siyasal Haklar
  - Tüketici Hakları
  - Hasta Hakları
  - Eğitimcilerin Hak ve Yükümlülükleri (Eğitim ve Öğretimde Haklar ve Yükümlülükler)
  - Kadın ve Hukuk **El Kitabı** (KADEM, Kadın ve Hukuk El Kitabı)²⁹

SİVİL TOPLUM MÜCADELESİ ve SENDİKALAR

Batı düşüncesinde sınıfsal bir temsil ve mücadelenin kaynağı olan sendikayı kendi değerler dünyamızda tanımlamamız gerekmektedir. Değerler temelinde bir örgütsel yapının

²⁹ Nagehan KIRKBEŞOĞLU, KADIN VE HUKUK EL KİTABI, KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği Yayını, İst. 2013. <http://www.muhammedbalci.com/kitaplika/9.pdf>

hangi sorumlulukları üstlenmesi gerektiğine dair tespitler yapılmadan sendikal mücadelenin görevini hakkıyla yerine getirmesi mümkün değildir.

Sendikalar, (her ne kadar şahsen onlar gibi düşünmesem de) yapılanmalarını sivil toplum örgütü olarak tanımlamaktadırlar. O halde, öncelikle sivil, sivilleşme ve sivil toplum kavramlarını incelemek ve içinde yaşadığımız toplum yapısında işlevselliklerini yorumlamak gerekmektedir. Kendilerini tanımlamalarının üyeleri tarafından da bilinmesi ve içselleştirilmesi, sendikal mücadele için olmazsa olmazdır.

Genellikle siyasal sistem üzerindeki askeri vesayet kaldırılması sivilleşme olarak ifade edilmektedir. Ancak sadece askeri vesayet kalkması sivilleşme için yeterli değildir. Sivilleşme olgusundan bahsedebilmek için sivil toplum anlayışının ve olgusunun da geliştirilmesi gerekir. Aksi halde, askeri vesayeti kaldırırken, yerine göre kendisini **her türlü devrim ve değişimin öncüsü** (aslında ket vurucusu) sayabilecek **sivil bürokratik vesayete** kapı aralamış olabiliriz. O halde sivilleşmeden kastımız, sadece kurumsal ve kuramsal olarak sivilleşme değil, bilinç düzeyinde bir sivilleşmeden bahsetmemiz gerekecektir.

Sivilleşme, herhangi bir otoritenin etkisinde kalmaksızın ve belirli kalıplara sığmayacak şekilde esnek ve farklılıklara açık olma halidir. Sivilleşme sadece biçimsel bir dönüşümü değil, zihin, duygu ve davranış olmak üzerine oturtulmuş hali ifade eder.³⁰ Dolayısıyla sonradan kazanılan bir özellikten bahsediyoruz demektir. ‘Sonradan kazanılan’ ifadesi, sivilleşmenin bir karşıtının bulunduğunu veya **sivilleşmenin bir karşıtlık üzerine kurulduğunu** anlatır. Sivilleşmenin öznesi insan ve davranışları olduğuna göre, sivilleşme her tür insan için geçerli olabilecek bir kazanımdır. Bunun aksi de mümkündür. Kazanım ve karşıtlıklar söz konusu olduğunda da önümüze öğretim-egitim sorunu gelmektedir. Bir başka ifadeyle sivilleşme bir eğitim sorunudur aynı zamanda.

Sivil toplum ve STK kavramlarına, uluslar arası sistemin liberal yönlendirmesiyle değil de, sivil itaatsizliği temel alan bakış açısıyla, düzen karşıtı fakat arızî olmayan muhaliflik penceresinden, bir başka deyişle karşıtlarının kurumlarını meşrulaştırmadan bakıyoruz. **Sivil toplum bu coğrafyanın ve toplumumuzun ürettiği bir kavram değildir.** Kimilerine göre **kirlenmiş bir kavram** (Ali Bulaç), kimilerine göre **oryantalist bir kavram** (Yasin Aktay), kimilerine göre de anlamı çeşitlendirilmiş, **inde hem sivil toplum hem uzmanlık olan tartışmalı bir kavram**(Koray Gümüş)dır.

İlahi olmayan her kavramın istendiğinde içinin farklı bir şekilde doldurulabileceği gerçeğinden de hareketle sivil toplum kavramını artık reddedilmesi mümkün olmayan, fakat içeriği değiştirilebilen bir kavram olarak kabul edebiliriz. Pragmatik olarak da değerlendirilebilecek bu bakış; red mantığı ile başa çıkamayacağımız bir kavramın içi boşaltılıp yeniden doldurularak sivil toplum çalışmalarına katkı sağlamayı ve duyarlılıkları rant beklentisi içi-

---

³⁰ Rüşti YEŞİL, *Sivilleşme ve Eğitim Üzerine*, <http://www.ilkadimdergisi.net/node/1433>

ne girmeden aslî mecrasında tutmayı sağlayabilir. Adını ve gelişini belirleme şansımız olmadığı halde her yanımızı kuşatan sivil toplum çalışmaları, toplumumuzun tarihsel gerçeklikten gelecek tasavvuruna doğru yürüyüşünde katkı sağlayan unsur haline gelebilir. Yasin Aktay'ın deyişiyle kavramı ödünç olarak kullanabiliriz. Nitekim Batı'da spontan bir tavır veya eylemselliği ifade eden sivil toplumculuk, bizde kadim kurumlarımızın içinde içselleştirilmiş, dernek ve vakıf adı altında faal hale getirilmiştir.

Ülkemizde gönüllülük temelli sivil toplum çalışmaları sadece belirli alanlarda teşvik edilmektedir. Kotarılan siyasi ve hukuki sisteme entegre olmaya müsait olmayan yapılanmaların gönüllülüğü 'sistemin olumsuzluklarına karşıtlık' şeklinde değil, sadece insanlara yardım düzleminde tutulmaktadır. Özellikle de iktidarlar, evvelce yandaşları olan sosyal ve hayır amaçlı kurumları bu kapsamda büyütebilmektedir de. Böylece gerçekte hükümet dışı kuruluş olarak kendini tanımlayan bu yapılanmalar bir müddet sonra sadece bir hayır kurumu olarak sistemin kurumlarını meşrulaştırmada kullanılabilir. Bu belki de, sivil toplum kavramını üreten modernitenin ulus devlet bağlamında gerçekleşmesini istediği sonuçtur.

Liberal proje, özgürlüğün ve eşitliğin herkese istenildiği kadarını vermeyi amaçlayan proje olmadığı halde, özgürlük talepleriyle liberal projelerden nem'alan sivil toplum kuruluşları, bir müddet sonra kendilerine görece özgürlük imkânı sağlayan düzenle düz olarak hayatini devam ettirmektedir. Bu gelişme bir bakıma sivil toplumun kendi kendini yok etmesidir.

Sivil toplum kavramının terimsel karşılığı "non government organizations" olarak literatüre geçmiş olmakla birlikte bu kavram dilimize "**hükümet dışı örgütler**" şeklinde girmiştir. Ancak bu kavramın çevirisini "hükümete karşı örgütler" ya da "devlete karşı örgütler" olarak yapanlar da bulunmaktadır.

Bu şekilde çeviriler kavramın eleştiri nitelikli olmasına dayanmaktadır. Ancak bu çıkışın sadece devlete ve devlet işlemlerine karşı yapıldığı söylenemez. Örnek **Bergama köylülerinin** mücadelesidir. Bergama Köylüleri altın madeni işleten yabancı bir kuruluşa karşı örnek bir sivil toplum mücadelesi göstermişlerdir. Bir başka örneği de, **Tüketici Hakem Heyetlerinde** sivil toplum kuruluşlarından bir temsilcinin bulunmasıdır. Tüketici birliklerinin tüketiciler adına yürüttüğü mücadele sonuçta yasal bir zorunluluğa dönüşmüş, Hakem Heyetlerine bu birliklerden birer temsilci konulması sağlanmıştır. Tüketici Hakları mücadelesini yürüten sivil toplum kuruluşları hakem heyetlerinde yer alarak, öncelikli işlevi devletin ve özel kurumların tüketici aleyhine işlem ve eylemlerine karşı mücadele iken, ikincil olarak da bir nevi devletle işbirliği yapmakta ve hatta devletin yargı işini daha iyi yapmasına yardımcı olmaktadır.

Devletin ille de yanında veya karşısında olmak gerekmez. Uzağında da olunur. STK'ların veya sivil toplum olgusu taşıyanların devlete izafeten duruşu, devletin kurumlarının yanlış yapmasını önlemek, doğru yapılanların devamlılığını sağlamak veya olası doğru

yapılabileceklerin yapılmasını sağlamaktır. Bu durumda devlete karşı olmaktan veya işbirliğinden bahsedilemez. İşbirliği yapılan özne burada insandır, tüketicidir, yani hak sahibidir. Devletin hak sahipliği söz konusu değildir. Devletin sadece yükümlülükleri vardır. Vatandaşın hakları ve yükümlülükleri vardır.

İşte burada dikkat edilmesi gereken nokta bu toplulukların asıl amacının bir eleştiriyi gerçekleştirmekle beraber bunun dışında toplumu geliştirecek bir takım faaliyetlerde bulunmalarının olağan olduğudur. Ayrıca eleştiri sadece devlete karşı olmaktan öte yürütme organının herhangi bir ayağına, yargı organlarının tutumuna veya bir siyasal oluşuma veyahut bir başka devlete veyahut da özel bir kuruluşa karşı da yapılabilir.

Sivil Toplum Kuruluşları

Meşruiyet Algısı

Sivil Toplum Kuruluşu, hukuka ve kendi sivil vicdanına karşı sorumlu, kamu vicdanınca denetlenen örgütlenmiş zeminlere verilen addır. Temel referansı gönüllülük esasına göre çalışıyor olmalarıdır.

Geleneksel dernek ve vakıfların, “emr-i bil ma’ruf, nehy-i anil münker (iyiliği emretme, kötülükten sakındırma) ilkesiyle yaptıkları çalışmaların, bu topraklarda STK çalışmalarını önemseyen iyi niyetli yaklaşımların öncüsü olduğunu gördük. Özellikle 90 sonrası dönemde sivil toplum ve STK olgusunda bir ‘ortaya çıkış’ değil, bir ‘adlandırma’ veya ‘referansta’ bir değişiklik yaşanmıştır.

Bu referans arayışının bir nevi meşruiyet krizine çözüm olarak tercih edildiğini de söyleyebiliriz. Gerçekten de sivil toplum kabulü, sol kesimin büyük bir kısmında, sol veya İslâmcı kesimden gelen liberallerde ve bazı İslâmcılarda ‘barsak temizliği’ olarak adlandırılan geçmişe yönelik red olgusunun sonucu oluşmuş meşruiyet krizine bir nevi can simidi olarak gelişti.

Sivil toplum adlandırmasında yakalanan ‘meşruiyet’ algısı, pratikte STK formunun apolitik ve tarafsız bir yapı olarak tercih edilmesi şeklinde yansımıştır. Şu an için STK’lar bazı İslâmcı kesimler için bir depolitizasyon, bazı kesimler içinse sistemin içselleştirilmesi işlevi görmektedir. Ve devamında STK uygulamaları bir değiştirme/dönüştürme işlevi gördü. Geçmişteki cemaat/örgüt modelinden rantçı ve iktidar meyvelerinin bir çuvala silkelendiği STK modeline geçiş...

Türkiye pratiğinde sivilleşmenin, sivil toplumun, arzu edilen seviyeye gelemediğini söylerken dikkat çektiğimiz husus, bazı sivil görünümlü yapılanmaların iktidardan veya ranttan pay almak ya da iktidar olmak arzusu ve arayışında olduğunu gördüğümüzdenidir. Bu gelenek uyumsuzluğu yüzündendir ki devletçi/elit STK’lar vardır. Yani burada ‘yerel

karar alma süreçlerine katılım' amacından çok politik hayata katılma, ekonomik veya siyasi bir iktidar olma ya da iktidarı sürdürme arayışı mevcuttur.³¹

Oysaki sivil toplum ne devletten nemalanmayı hedefler ne de sadece sınırlı bir kesim için hareket eder. Sivil toplum **vicdanı tüm mazlumları, hakkı zail olmuşları ve insanların tamamını** kapsar. Bu yüzden sivil toplum gönüllülük esasına dayanır. Ayrıca günümüzde gönüllülük profesyonelliğe dönüşmektedir. Buradaki profesyonellik gönüllülük esasından tamamen vazgeçilmesi anlamında olmayıp sivil toplum kuruluşlarının artık uzmanlaşmaya yöneldiği anlamındadır. Bu **uzmanlaşma** ise sivil toplum çalışmalarını daha kaliteli hale getirmek ve daha etkili işler yapmayı sağlamak içindir. Böylece sivil toplum kuruluşları ülkemizde artık kendine has bir literatür oluşturmaya başlamış ve eylem ve işlem bazında kendi birikimlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Toplumsal Muhalefet ve Hukuk Denetmenliği

Sivil toplumun gayeleri ve fonksiyonları sadece demokrasiye katılım değildir. STK'ların fonksiyonları arasında demokrasiye katılmak yanında **toplumsal muhalefet ve hukuk denetmenliği** de vardır ve olmalıdır.

Türkiye'deki sivil toplum yapısını göz önüne alarak diyebiliriz ki Avrupa Birliği sürecinde sivil toplum kuruluşlarının daha bir önem kazanacağını ipuçları görülmektedir.

Avrupa Birliği'nin dönem sözcülerinden tutun karar organlarının temsilcilerine varıncaya kadar Türkiye'ye gelenler **sadece siyasetçilerle görüşmekle yetinmiyorlar** zaman zaman siyasetçileri de bay-pas edip etkili buldukları **sivil toplum örgütlerinin yöneticileri ile görüşüyorlar**. Sivil Toplumdan alınan cevaplar ve talepler doğrultusunda raporlarını kaleme alıp basına ve kamuoyuna açıklıyorlar. Elbet bu durum bazen siyasetçilerin hoşlarına gitmemektedir.

Sorun burada sivil toplum olarak kabul edilen örgütlerin ne kadar sivil toplum oldukları ile ilgilidir aslında. Zira sivil toplum örgütleri, **gönüllülük esasına dayanan** ve ortada gördüğü bir sorunu ortadan kaldırmayı/kaldırtmayı amaçlayan topluluklardır.

Ancak **28 Şubat'ta darbecilerle kol kola** gezen sivil kuruluşlar gibi şimdi de **Avrupa ile kol kola gezmeler** moda ve kârlı hale gelir olmuştur. Bu durum sivil toplulukların kendi gündemlerini ülke gündemine dayatmalarından çok koluna girdiğinin güdümünü dayatmalarına sebep olmaktadır. Bu ise bazen doğru sonuçlar doğursa da yanlış bir gidişattır. Nitekim sivil toplulukların en önemli görevi olan toplumun gerçek ihtiyacının belirlenmesinden uzaklaşmış, başkalarının toplumun neye ihtiyacı olduğunu onamaktan (doğum kontrolünün ve kürtajın desteklenmesi gibi) öteye geçememiş ve gerçek amaç ortadan kalkmıştır. Bu sonucu yıllar önce siyasetçiler, yöneticiler eliyle jakoben bir yöntemle gerçekleştirenler bu günlerde sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yapmaktadırlar.

---

³¹ M. BALCI, "Türkiye'de STK'ların Zaafları ve Öneriler", Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, BİRİKİMLER –II, İst. 2006.

Ayrıca, gönüllülük esası üzerine kurulu sivil toplum çalışmaları sadece belirli alanlardaki çalışmalarda teşvik edilmektedir. İktidarlar, evvelce yandaşları olan sosyal ve hayır amaçlı kurumları büyütebilmektedirler. Böylece gerçekte hükümet dışı kuruluş olarak kendini tanımlayan bu yapılanmalar bir müddet sonra sadece bir hayır kurumu olarak **sistemin kurumlarını meşurlaştırmada araç olarak** kullanılabilir. Aynı şekilde bazı baskı grupları da aynı yöntemle yandaş STK'lar oluşturabilmektedirler. Bu belki de, sivil toplum kavramını üreten modernitenin ulus devlet bağlamında gerçekleşmesini istediği sonuçtur.

Profesyonelliği esas alarak, yerel insan gücü yerine dış platformların ve örgütlerin parasal gücünü yanlarına alan STK'ların, bir müddet sonra **tabela STK'sına** dönüştüğü görülmektedir. Fakat bunun zararını bu STK'ların hinterlandlarını oluşturanlar ve onlardan beklenti içine girenler görecektir. Bu nedenle STK'ların yerel ve bağımsız olması gerektiğine dikkat çekmek istiyoruz.

Sivil İtaatsizlik ve Direnme Hakkı

“Waldo, why are you not here”

Sivil itaatsizlik her şeyden önce bir “*Siyasi ifade*” biçimidir

Sivil İtaatsizlik devletin, idarenin ‘kanuni’ eylem ve işlemlerine karşı bir söylem, bir direnme biçimidir ve her zaman hukuksuzluğu, haksızlığı hedef alan siyasi bir yönü vardır. Bireysel ya da kitlesel olarak kural dışı bir protesto yürüyüşü, açlık grevi, vergi ödememe, ulaşımı engelleme, işgal, boykot, direnme gibi pasif direniş örnekleri sivil itaatsizlik olarak adlandırılabilir.

Demokratik hukuk devletinde, siyasi ifadeler ya sistemle bütünleşir, korunur, kurumsallaşır, ya da sistem dışında bırakılır, yasaklanır. Bu kritik çizgiyi belirleyen faktör, her şeyden önce siyasi ifadeye yüklenen “şiddet” unsurudur. Sivil İtaatsizlik, şiddet unsurunu taşımayan bir muhalefet tipi, ya da siyasi ifade biçimidir.³²

Sivil İtaatsizlik Kavramının Meşruiyeti

Sivil itaatsizlik kavramının hukuk içinde meşruiyeti meselesi doktrinde oldukça tartışmalıdır. Meşruluk izleri Sokrates’e kadar uzanan sivil itaatsizlik kavramının meşruiyetini doktrinde müellifler farklı alanlarda aramışlardır. Kavramın meşruluk alanları Doğal Hukuk, Sözleşme Kuramı, Yararcılık Teorisi ve Pozitif Hukuk düşüncesi içinde aranmıştır. Sivil itaatsizlik anılan her bir alanda meşruiyetini bulmuştur. Arthur Kaufman’a göre, “Hukukun özü direnme hakkıdır. Direnme hakkını kabul etmeden insana diğer haklarını tanımak çok zordur.”³³

İslâm’da Sivil İtaatsizlik

İslâm’da sivil itaatsizlik denildiğinde akla ilk olarak Sahabeden Ebu Zer ve sonrasında da İmam Ebu Hanife gelir. Her ne kadar iki örnek de bireysel itaatsizliğin göstergesi olsa da,

³² Orhan Seyfi GÜNER, *Sivil İtaatsizlik*, BİRİKİMLER –I–

³³ Arthur KAUFMAN, “*Hukuk Felsefesi, Hukuk Kuramı, Hukuk Dogmatigi*”, çev.: Hayrettin Ökçesiz, HFSA/1, Haz.: H. Ökçesiz, İstanbul, 1993, s. 7 vd.

iyiliği emretme, kötülükten sakındırma anlamında asırlar boyunca Müslümanlara örneklik etmesi bakımından toplumsal karakteri vardır. Nitekim tarihteki sivil itaatsizlik örnekleri de bireyseldir, fakat tüm insanlığa örneklik teşkil etmiş, benzer duyarlılıklar toplumsal eylemlerde vücut bulmuştur. “İslâm'da yönetimin hukuk dışına çıkması ya üzerinde ittifak edilmiş (icma oluşmuş) bir konuda olur veya müçtehitlerin ihtilaf ettikleri bir hükümde olur. İhtilaf konusu olmamış bir hüküm ihlal edildiğinde bunu düzeltmek üzere -sonu isyana kadar varan- eylemlerde bulunmak bütün Müslümanların vazifesidir.”³⁴

Ebu Hanife ahlakın, hukukun ve vicdanın kabul etmediği hiçbir eylem içinde olmamış, bu tür istekler karşısında pasif direniş göstermiş, bu nedenle de dayak ve hapis dâhil her türlü eziyete katlanmış, öğrencileri ve gelecek kuşaklar için hukuk içerisinde pasif direniş örneği olmuştur.

Sivil itaatsizlik ve direnme hakkı, iç içe geçmiş kavram ve olgulardır. Nitekim direnme hakkı, “devlet organlarının tasarruflarına karşı girişilen, olağan hukuk yollarınca öngörülmuş davranışlar dışındaki her türlü davranış”³⁵ olarak tarif edilirken, sivil itaatsizliğin unsurlarını da taşımaktadır.

İslâm anlayışında direnme hakkı, ‘devrimci’ ve ‘ıslahçı’ olarak iki farklı yaklaşım gösterir. Her iki yaklaşım da kendilerine Kur’an’a ve Hadislere dayandırır. Devrimci yaklaşım, zalim ve baskıcı yönetime karşı “ısyan hakkı”nı meşru görür ve bu hakkın kullanılarak savaşılmaması için çağrısını yapar. İslahçı yaklaşım ise yarar-zarar muhasebesi yapar, sonuçta zarar ağır basıyorsa zulme karşı “sabr” etmeyi, fakat tüm ıslah mekanizmalarını kullanarak irşat ve tebliğ faaliyetine girişmeyi savunur.³⁶

“Devrimci yaklaşım düşüncelerinin meşruluğunu Kur’an’ın dayanışma yoluyla ümmete “iyiliği emredip, kötülükten alıkoyma”yı vacip kıldığı deliline dayandırır. Söz konusu ekole göre kötülüğü düzeltmenin ilk ve en etkin yolu; kötülüğü emreden, iyilikten alıkoyan yönetime karşı “kuvvet kullanma”dır. İslahçı yaklaşıma aynı zamanda “sabır ekolü” de denmektedir. Bu yaklaşımın temeli, ümmetin daha büyük sıkıntıya düşmesini önlemek amacıyla yapılabilecek her türlü “ıslah,” “ikaz” ve “irşat” faaliyetini yapmak; buna rağmen yönetim, zulüm ve baskıya devam ediyorsa, buna karşı da “sabr” etmektir. Bu yaklaşım Ehlisünnet çoğunluğunun görüşüdür. Bu konuda kriterleri zulme karşı onaya konulan hareketin “alternatif maliyeti”nin bu harekete değip değmediğidir. Zulme, baskıya ve haksızlığa karşı direnirken onaya çıkacak veya çıkması muhtemel gelişmeler zulmü ortadan kaldırma sonucu elde edilecek hayırlı işlerden fazla değilse ehven-i şer [ehvenü’ş-şer] tercih edilerek mevcut zulme ve baskıya sabretmek gerekir. Ulemanın bu konudaki yaklaşımı, yöneticiye günah, mümine sabır düştüğü istikametindedir.”³⁷

³⁴ Hayrettin KARAMAN, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0718.htm> (Erişim, 16.01.2016)

³⁵ Aybüke EKİCİ, “Direnme Hakkı”, BİRİKİMLER –IV-

³⁶ Aybüke EKİCİ, Agm.

³⁷ Aybüke EKİCİ, Agm.

Sivil İtaatsizliğin Unsurları

- Yasaya aykırılık (İllegalite),
- Şiddetsizlik,
- Alenilik (Kamuya açık oluş),
- Hukuk devleti düşüncesi ile çelişmeyen siyasi ahlaki yönelim, (Ortak adalet anlayışına, kamu vicdanına yönelik bir çağrı.)
- Çiğnenen hukuk normunun yaptırımına katılma ve katlanma tutumu.(Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi)
- Sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı olması.
- Ciddi haksızlıklara karşı yapılması ve haksızlıkla makul bir ilişki içinde olması.
- Haksızlıklarla ilgili çifte standart kullanılmaması.³⁸

Sivil itaatsizlik eylemleri ciddi haksızlıklara karşı yapılır. Bu kapsamda tarihte bilinen sivil itaatsizlik eylemlerinden ve sivil itaatsiz kişilerden örnekler vermek gerekirse:

- Antigone Olayı
- Sokrates'in Savunması
- İmam Ebu Hanife'nin görevi reddi
- Henry David Thoreau
- Mahatma Gandhi
- Ebul Kelam Azad'ın Savunması
- Lev Tolstoy
- Martin Luther King
- Muhammed Ali Clay

“Dünyada Sivil İtaatsizlik Örnekleri”³⁹

Almanya

Atom enerjisi santrali kurulması amacıyla yapılan, ormanda yer açma çalışmalarının engellenmesi ve Why'l'da ilk alan işgali. (1975)

Ölümcül kazaların sıklıkla meydana geldiği geçit üzerinde tren raylarının 30 saat süreyle abluka altına alınması. (1973)

Bayer ve Leverkusen firmalarının basamaklarına hasta balıklarla dolu torbalar boşaltılması. (1980)

---

³⁸ Orhan Seyfi GÜNER, Agm.

³⁹ Orhan Seyfi GÜNER, Agm.

Askere Alma Dairesi önünde celp belgelerinin yakılması ve oturma eylemi. (1982)

Yeni atom silahlarının yerleştirilmesini protesto etmek amacıyla metro istasyonlarındaki imdat frenlerinin aynı anda çekilmesi. (1977)

Amerika Birleşik Devletleri

Rayların üstünde durarak deniz üssüne giden bir trenin engellenmesi. (Concort, 1987)

Vietnam savaşını protesto etmek amacıyla askerlik dairesinin önünde oturma eylemi. (1967)

Belediyenin otobüslere koyduğu ırklara göre oturma düzeninin çiğnenmesi. (1955)

Fransa

Askerlik hizmetinden kaçınanların bir askeri tören geçidinde pasifist parolalar söyleyerek birlikte yürümeleri. (Paris, 1972)

Atom bombası testini protesto etmek amacıyla vergi ödemekten kaçınma. (Mururoa, 1966)

Hollanda

Atom enerjisini boykot için elektrik hesabının bir kısmının bloke edilmiş bir hesaba yatırılması. (1980-1982)

Askeri hava alanının uçuş kulesinin ve bombalama bölgesinin kuşatmaya alınması. (1971)

İtalya

İşsizliği protesto amacıyla yasadışı ve kendiliğinden yol yapımına başlanması. “Ter-sine Grev” olarak adlandırılmaktadır. (Sicilya, 1956)

Silahlanma harcamalarını protesto amacıyla vergi boykotu. (1986)

Japonya

Askeri bütçenin genel bütçe içindeki oranı nispetinde vergilerin ödenmemesi (1974)

Greenpeace'in 15 metrelik lastik balinasıyla, Japon balina avlama gemilerinin okyanusa açılmalarının engellenmesi. (1987)

İngiltere

“Operation Gandhi” adlı grubun Savunma Bakanlığı'nın girişinde yaptıkları oturma eylemi. (1952)

Muhabirlerin parlamento konuşmalarını yayınlama yasağını delmeleri. (1968)

Greenpeace'in eylem gemisi “sirius” tarafından İngiliz nükleer atıklarının Atlantik Okyanusunda suya boşaltılmasının engellenmesi. (1978)

Danimarka

Otopark yerine halk parkı yapılması talebiyle bir arsanın işgali. (Kopenhag, 1979)

Irak Savaşını protesto etmek amacıyla bir vatandaşın Devlet Başkanının üzerine kırmızı boya serpmesi. (2003)

Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Örnekleri

Düşünceye Özgürlük Kitabına İmza Kampanyası

Düşünce Suçuna Karşı Girişim Grubu sözcüsü Şanar Yurdatapan’ın Abdurrahman Dilipak ile birlikte başlattığı “Düşünceye Özgürlük” adlı kitabın 1080 kişinin imzasıyla yayınlanması.

Cumartesi Anneleri

Hasan Ocak adlı kişinin doğum günü partisine gelmeyişi ve 2 ay sonra cesedinin bir ormanda bulunması sonucu ilk kez 27 Mayıs 1995’te İstanbul Galatasaray Lisesi önünde kayıp yakınları tarafından oturma eylemi şeklinde düzenlenen eylem. Halen devam etmektedir.

Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık

Susurluk kazasının ardından ortaya çıkan devlet-mafya ilişkisini protesto amacıyla “Aydınlik İçin Yurttaş Girişimi” adı altında bir araya gelen bir grubun çağrısıyla her gece saat 21’de elektriklerin söndürülmesi şeklinde ortaya çıkan eylem.

Başörtüsü Eylemleri

İnanca Saygı-Düşünceye Özgürlük İçin Bütün Türkiye El Ele Eylemi

Üniversitelerde uygulanan Başörtüsü yasağını protesto etmek amacıyla, Mayıs 1998’de el ele tutuşmak suretiyle zincir oluşturma eylemi. Eyleme katılan kişi sayısı, kapsadığı coğrafi alan itibariyle dünyanın en büyük sivil itaatsizlik eylemidir. Türkiye’nin bütün il ve ilçelerinde Avrupa’da ve hatta ABD ve Avustralya’da ve bazı Türki Cumhuriyetlerde aynı anda el ele tutuşarak yapılan bir protestodur.

Kocaeli – Sakarya – Akyazı Başörtüsüne Özgürlük Platformları

Kocaeli – Sakarya ve Akyazı’da bu satırların yazıldığı tarihlerde de devam eden başörtüsüne özgürlük eylemleri önemli sivil itaatsizlik eylemleridir.

Akyazı’da Başörtüsüne Özgürlük Platformu olarak başlatılan eylem bu gün 7. Yılında ve 331. Haftasında Adalet ve Özgürlükler Platformu çatısı eylemlerini devam ettirmektedir.

Sakarya’da Başörtüsüne Özgürlük Platformu 8. Yılına 400. Haftasında eylemlerini devam ettirmektedir.

Kocaeli Başörtüsüne Özgürlük Platformu 9. Yılında ve 421. Haftasında eylemlerine devam etmektedir.

Sekiz Yıllık Kesintisiz Eğitimi Protesto Eylemleri

Pazar günleri Eyüp Sultan Camiinde Sabah namazı sonrası toplu şekilde dua etmek, Cuma günleri Beyazıt Camiinde namaz sonrası dua ve protesto düzenlemek.

Beyaz Yürüyüş

Tıp Fakültelerindeki başörtüsü yasağını protesto için İstanbul'dan Ankara'ya Tıp Fakültesi öğrencilerinin beyaz önlükleri ile yürümeleri eylemidir. Bu eyleme İstanbul Barosunun bir kısım avukatları da cüppelerini giyerek katılmışlardır.

Memur-Sen'den Kıyafet Özgürlüğü İçin 10 Milyon İmza Kampanyası

Memur-Sen, kurulduğu günden beri temel hak ve özgürlüklerden yana taraf olduğunu, aksi uygulama ve dayatmaların karşısında olduğunu hatırlatarak, 30 Kasım 2012'de TBMM önünde kamu görevlilerinin kılık kıyafet özgürlüğünü elde etmelerine yönelik, başörtüsüne özgürlük eylemi gerçekleştirmiştir. Eğitim-Bir-Sen de, 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü 81 ilde basın açıklamaları ve 2 Ocak 2013'te yeni yılın ilk mesai gününde iş yerlerine serbest kıyafetle giderek sivil itaatsizlikle devam ettirmiştir. İmza kampanyasında 10 milyon imzaya ulaşılmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sağlık-Sen'in düzenlediği Değerler Platformu'nda tartışılan görüşlerin tamamının birlikte incelenmesi halinde görülecektir ki insana hizmet bir değerler manzumesi ve süreklilik gerektirmektedir.

Genelde temel insan hakları, özelde de çalışan hakları ve sendikal mücadelede her şeye, dünyadaki olumsuz örneklerle ve yönetimlerin her türlü engellemelerine rağmen, erdemlilik ilkesinden, evrensel değerlerden ve hukuktan ayrılmamak esastır. Bu esası uygulayabilmenin yolu da ciddi, istikrarlı, tutarlı, temel insan haklarına bağlı bir mücadelenin sürdürülebilmesidir. Bir başka ifadeyle bir *'süreç işçiliği'* öneriyorum. Bu önerimin, tarihi gerçekliği en yüksek derecedeki olgulardan birini işaretlediğinden kuşku yok. Teknik anlamdaki tüm öneriler, konuya ilişkin **"düşünsel ve eylemsel süreç işçiliği"**nin kabulüne ve uygulama niyetine bağlı olduğunun bir kere daha altını çizmeliyiz.

Öyle bir süreç işçiliğidir ki önerilen; teknik ve teorik donanımı üst seviyede algılayabilen ve kuşanabilen, misyonu belirli, vizyonu tanımlı, bireysel ve toplumsal sorumluluklarla dertlenmiş, nihai adanmışlıkla yoğrulmuş inanç sahibi, tarihi gerçekliğe uyarlı bir geleceğe kilitlenmiş, kişilik yarılmasına tutulmamış, hayatı parçalı görmeyen, topyekûn mücadelenin parçası olan bir süreç işçiliği.

Böylesi zor görünümlü, fakat kendisi için tüm gelecek kaygılarını da elinin tersiyle itebilecek kadar mutluluk verici bir hazzın, özellikle gelişmiş bireyselliğimizin ve kurumsallığımızın desteklediği bir alt yapı çalışmasıyla oluşabileceğine işaret ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmet MUMUCU, İNSAN HAKLARI & KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ, *Savaş Yay., Ankara. 2003.*
- Arthur KAUFMAN, “*Hukuk Felsefesi, Hukuk Kuramı, Hukuk Dogmatigi*”, çev.: Hayrettin Ökçesiz, HFSA/1, Haz.: H. Ökçesiz, İstanbul, 1993, s. 7 vd.
- Aybüke EKİCİ, “*Direnme Hakkı*”, BİRİKİMLER –IV- İst. 2012.
- Eric HOFFER, “AKLIN MUHTERİS ÇAĞI”, Ayışığı Kitapları, İst. 2000.
- Hayrettin KARAMAN, “İSLÂM’IN IŞIĞINDA GÜNÜN MESELELERİ” 2. İst. 1982
- İl Han ÖZAY, “*DEVLET İDARİ REJİM VE YARGISAL KORUNMA*”, İstanbul: 1986, Filiz Kitabevi.
- İlhan F. AKIN, TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER, İst. 1968.
- Ioanna KUÇURADİ, “*Adalet Kavramı*”. Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, İst: 1997, Alkım Yay.
- Kemal İNAL, EĞİTİM VE İKTİDAR, S. 53. Ütopya Yay., İst. 2008.
- Kemal İNAL, EĞİTİM VE İDEOLOJİ, Kalkedon Yay., İst. 2008.
- M. Semih GEMALMAZ, ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKUNUN GENEL TEORİSİNE GİRİŞ, Beta Yay İst. 1997.
- Muharrem BALCI, “*Uyum Yasaları Analizleri*”. BİRİKİMLER – I – İst. 2003
- Muharrem BALCI, “*Hukuk Mantığı*”, BİRİKİMLER – I – İst. 2003
- Muharrem BALCI, “*Kişilik Yarılmasına Uğramadan Hukuksal Pratik*”, BİRİKİMLER –I–, İst. 2003
- Muharrem BALCI, “*Türkiye’de STK’ların Zaafları ve Öneriler*”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, BİRİKİMLER –II, İst. 2006
- Mustafa AYDIN, “*Yoğunluğu Azaltılmış İslâm*”, Umran Dergisi, Mart-115/2004.
- Nagehan KIRKBEŞOĞLU, KADIN VE HUKUK EL KİTABI, KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği Yayını, İst. 2013.
- Orhan Seyfi GÜNER, *Sivil İtaatsizlik*, BİRİKİMLER –I, İst. 2003.
- Rüştü YEŞİL, *Sivilleşme ve Eğitim Üzerine*, <http://www.ilkadimdergisi.net/node/1433>
- Servet ARMAĞAN; İSLÂM HUKUKUNDA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER, s. 172, DİB. Yayınları, İst. 1996.
- TÜRK CEZA KANUNU TASARISI HAKKINDA DEĞERLENDİRME VE ALTERNATİF TEKLİFLER”, Hukukçular Derneği, 2003.
- Vecdi ARAL, “*Hukuki Değer Olarak Adalet*”. Derl: Hayrettin ÖKÇESİZ, Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, İst: 1997, Alkım Yay.
- Vehbi HACIKADİROĞLU, “*Doğal Hukuk Sorunu*”, HFSA. Sayı: 4.
- Vehbi HACIKADİROĞLU, “*Haklar ve Ödevler*”, Derl: Niyazi ÖKTEM – Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ, Felsefe, sosyoloji Hukuk ve Devlet, İst: 2001, Der. Yay.